

કાચઢામાં
સીનું
રથાન

૩

गणेश गणेश गणेश

गणेश गणेश गणेश

गणेश

२२०० ०३.०.

गणेश

३१२८११ ०३ २५/१९

गणेश

३१२८११

કાચદામાં સ્ત્રીનું સ્થાન

(દરેક સ્ત્રી વાંચે)

લેખક

વાસુદેવ વિ. જોશી

બી. એ. એલ. એલ. બી.

સ્ત્રી સાહિત્ય મંદિર, સુરત.

આવૃત્તિ ત્રીજી

ઈ. સ. ૧૯૩૬

સંવત ૧૯૬૫ વિક્રમી પીઠ પહેલી આવૃત્તિ ૧૯૩૨

૧૯૩૪

અમદાવાદ
૨૨૦૮૭
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

તમારી

સખીઓ

બહેનો

પુત્રીઓ

વહુઓ

સૌ કાઠને સ્ત્રી:શક્તિ
અંશમાળાનાં પુસ્તકોના
લેટ આપો.

ઈશ્વરલાલ વીમાવાળાનું
સ્ત્રી:શક્તિ કાર્યાલય
કેળાપીઠ, સુરત.

સર્વ હક પ્રકાશક સંસ્થાને સ્વાધીન છે.

દેશબંધુ મુદ્રણાલય, કેળાપીઠ, સુરતમાં ઇશ્વરલાલ
એમ. વીમાવાળાએ છાપ્યું અને ત્યાંથીજ પ્રગટ કર્યું.

મે ખેલ

અન્યારે હિંદુ સંસાર ખરેખર ઉકળતા તવામાં
પડેલો છે. સ્વં ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીએ લખેલી લીટીએ

નર જાત સુખી હશે અહિં
કહિ, મહાલતી સ્વચ્છંદશી
પણ નારીને રોવા વિના
નહિ કર્મમાં ખીજું કંઈ

દિન પ્રતિદિન વધારે ને વધારે સારી ઠરતી જાય છે.
સ્ત્રીઓના આપઘાતોના કિસ્સાઓથી છાપાં ઉભરાય છે.
સ્ત્રીઓ તરફ થતા અન્યાયના ખટલાઓ ફેારટે ચઢે છે
તેમાં ધાળીય વાર કાયદો, નિર્દય ન્યાયને નામે
નિપ્હુરતાનું સંપૂર્ણ પ્રદર્શન રજુ કરે છે અને સ્ત્રીજાતિને
કચરે છે. સ્ત્રીઓને કાયદાએ-વર્ષોથી, સદીઓથી ચાલ્યા
આવતા, સ્થિતિસ્થાપક બનવાને બદલે જડતામાં રાચનારા
કાયદાએ-કંટલી બધી હીન બનાવી દીધી છે તેનો આછો
ચિતાર આ પુસ્તકમાં રજુ થાય છે.

એટલેજ આ પુસ્તક આજને તબક્કે દરેક વયમાં

આવેલી બહેનોએ વાંચવું જોઈએ. જે બહેનો આ પુસ્તકને એક વાર વાંચી જશે તેમને તેમના પોતાના હક વિશેનો ખ્યાલ આવશે. ઘણીએ કુળવધુઓ જે અજ્ઞાન અથવા શરમાળપણાને લીધે આસરીયામાં રીખાય છે તેઓ જે આ પુસ્તકનું મનન કરશે તે તેમનાં અનેક દુઃખો ટળી જશે.

આ પુસ્તકના લેખક શ્રી- વાસુદેવ જોશીએ આ લખીને ભારતની સ્ત્રી જનતા ઉપર ભારે ઉપકાર કર્યો છે એમાં કંઈ શક નથી. તેમણે આ પુસ્તક પ્રગટ કરવાના હક અમને નિષ્કામ ભાવે સોંપ્યા છે તે બદલ અમે તેમનો આભાર માનીએ છીએ.

આ પુસ્તકની પહેલી તથા બીજી આવૃત્તિ દરેક સમયમાં ખપી ગઈ છે. તેજ એની ઉપયોગીતા અને લોકપ્રિયતા બતાવી આપે છે. આશા છે કે આ આવૃત્તિ પણ ગુજરાત સાહિત્ય જગતમાં તેવોજ આદર પામશે.

ઈ. વી.

શ્રી:શક્તિ ગ્રંથમાળા-૩

કાયદામાં
શ્રીગુ' સ્થાન

અથવા

દરેક શ્રી વાંચે

‘કાયદેસર હક’

આપણે જોને ‘કાયદેસર હક’ કહીએ છીએ તેનો અર્થ શું? એ અર્થ સમજવા માટે આપણે પ્રથમ ‘કાયદો’ એ શબ્દનો અર્થ નક્કી કરવો પડશે. સમાજને સુવ્યવસ્થિત ચલાવવા માટે માણસોએ ઘડેલા નિયમો: એજ ‘કાયદો’ શબ્દનો તદ્દન સરળ ભાષામાં અર્થ થાય છે. જૂદી જૂદી મનોવૃત્તિવાળા માણસોના સમૂહનું નામ સમાજ; એમાં કામ, ક્રોધ, મદ, મોહ અને મત્સર માંના કોઈ ને કોઈ વિકારથી દરેક માણસ ઘેરાયેલો હોય છે. આવી સ્થિતિમાં દરેક માણસ એકત્ર રહે છે, એનું કારણ કાયદાનું નિયંત્રણ (કાયદાનો દાબ) છે. સર્કસમાં વાદ્ય બકરી એકજ વાસણમાં પાણી પીએ છે. એનું કારણ તેમની પાસે ઉભેલો ‘રીંગ માસ્તર’ છે. જ્યારે વાદ્ય સર્કસનો નિયમ તોડી મનમાં અભિલાષા ધરીને બકરીને જોઈને બરાડ નાંખે છે, ત્યારે તેની પીઠ પર ચાબૂક પડે છે. અને ચાબૂકનો સપાટો પડશે એ બહી-

કથીજ તે પોતાના સ્વાભાવિક ખોરાક સાથે મિત્રભાવે વર્તે છે.

આપણા સમાજમાં પણ રાક્ષસી સ્વભાવનાં માણસો કંઈ ઓછા નથી. પણ જ્યારે તે બીજા માણસને મારજીક કરે છે, અથવા પારકો પૈસો પડાવવાની તજવીજ કરે છે, ત્યારે કાયદો તેની ‘ખખર’ લેવા માટે તૈયાર જ હોય છે. આવી રીતે ગરીબોનું રક્ષણ કરવા માટે કાયદો હાજર છે. બીજાને માર મારવો અથવા તેની માલમત્તા લૂંટી લેવી, એને કાયદાએ ગુન્દો ગણ્યો છે. અને એવા ગુન્દા કરનારને ગુન્દો કર્યા બદલ સજા થાય છે. આ

સજાની બહીષ્કર્ષ

ગરીબ માણસોનું રક્ષણ થાય છે. કારણ કે સજાની બહીષ્કર્ષ જ આવા નરપશુઓને પણ ગરીબો તરફ વાંછી નજરે બેવાની હિંમત થતી નથી. કદાચ કોઈ અનાદી સજાની બહીષ્ક કરે મૂકીને કોઈ નિરપરાધી માણસને માર મારે છે અથવા તો તેની માલમત્તા લૂંટી લે છે, ત્યારે તેને સજા થાય છે જ. પરંતુ એ સિવાય તેણે હરણ કરેલી માલમત્તા તેના મૂળ માલિકને પાછી આપવામાં અને થયેલી મારજીક બદલ તુકસાની આપવામાં કાયદો તે નિરપરાધી માણસની મદદે આવે છે. હરણ કરેલી માલમત્તા તેને પાછી આપવી અને તુકસાની બદલ તેને અમુક રકમ આપવી એવો તે ગુન્દેગાર માણસને કોર્ટ હુકમ કરે છે. અને તે હુકમનો અમલ ન્યાયી કોર્ટ પોતાના અમલદારો પાસે કરાવે છે. આ ઉપરથી કાયદાનો અમલ કરવા માટે સરકારી કચેરીઓની જરૂર છે એ ચોકણું સમજાય છે. વળી સરકારે જેટલા નીતિનિયમ અમલમાં મૂકવાનું હરાવ્યું હોય, તેટલાની અમલબજાવણી સરકારી કચેરીઓ કરે છે. આ ઉપરથી કાયદો એટલે ‘સરકારે માન્ય કરેલો સમાજ સુધારણાનો નિયમ’ એવો અર્થ તમારી સમજમાં આવ્યો હશે.

હવે “હક” એટલે શું તે આપણે તપાસીએ. ઉપલા ઉદાહરણમાં એક નિરપરાધી માણસ પર એ જાતની આક્રમક આવેલી આપણે કહી છે. વળી આ એ આક્રમક બદલ તેને કાયદાનું રક્ષણ મળે છે, એવું પણ આપણે ઉપર વાંચ્યું છે. તે શામાં મળે છે એ સવાલનો ઉત્તર એજ છે કે

દરેક માણસને

ખોતાની શારીરિક અને આર્થિક સંપત્તિનું રક્ષણ કરવાનો હક છે. અંગત સ્વતંત્રતા અને હોદ્દાતની સુરક્ષિતતા એ એ માણસ માત્રના મહત્વના હક ગણાય છે. આ હક પર હુમલો કરનારાં દરેક કૃત્ય કાયદાની નજરે સિદ્ધાપાત્ર હરે છે. કાયદામાં પ્રાણીમાત્રના હક શું છે, એનું જાહેરનામું કોઈ પણ હકાણે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ મહત્વના હકો પર તરાપ નાંખનારા એકેએક કૃત્ય જ્યારે હંડપાત્ર ગણાય છે ત્યારે અંગત હકની કાયદાએ સ્પષ્ટતાથી સ્થાપના કરી નથી એવું કોઈથી કેમ કહી શકાય ? તેથી હક એટલે શું ? એ સવાલનો ઉત્તર એજ કે જેનો પ્રતિકાર (વિરોધ) કરવાનું કાયદાએ અયોગ્ય ગણ્યું છે, એવો માણસ માત્રનો આચાર.

હકની સાથે જવાબદારી ઉત્પન્ન થાય છે. અમૂક માણસને રસ્તા પર જવાનો હક છે એવું આપણે કહ્યું એટલે તે રસ્તા તેને જવા દેવાની જવાબદારી ખીજા બધા માણસો પર રહે છે. અને તેને અડચણ કરવી એ ગુન્હો ગણાય છે. આવું ન હોય તો હક શબ્દનું કંઈ મહત્વજ રહે નહિ. ખાનગી માલિકીના ધરમાં પ્રાપ્ત માણસને આવવાનો હક નથી, તેમ તેને અંદર આવવા દેવાની માલિક ઉપર જવાબદારી પણ નથી. એટલે તે અટકાવ કરે તો ગુન્હેગાર ગણો શકાય નહિ. આ ઉપરથી હક અને જવાબદારી એક ખીજા પર આધાર રાખે

છે; એટલુંજ નહિ પણ એક બીજા વિના સ્વતંત્ર રીતે અસ્તિ-
ત્વમાં આવી શકે તેમ નથી. જો કે આ હક અને જવાબદારી
અમલમાં મૂકવાનું કામ કોર્ટ કરે છે. છતાં કયા હકનું સંરક્ષણ
કરવું એ નિર્ણય કાયદો કરે છે.

માણસ માત્રની ઉન્નતિ તેની અંગત અને આર્થિક સ્વ-
તંત્રતા ઉપર આધાર રાખે છે. કાયદાની ભાષામાં બોલીએ તો
માણસના અંગત અને આર્થિક હક જેમ વધારે, તેમ તેની
ઉન્નતિ વધારે થાય છે. દુનિયાની શરૂઆતથી અત્યાર સુધીમાં અંગત
હકના વધારા માટેની હિલચાલ દુનિયામાં થયેલી મોટામાં મોટી

ઉચ્ચપાથલના મૂળ

તરીકે હતી અને ભવિષ્યમાં પણ તેમજ રહેવાની. અંગત
હક, એ શરીર પ્રમાણે જન્મસિદ્ધ છે. સમાજરચનાની
પહેલી શરૂઆતમાં આ હકની કિંમત આપીને સંરક્ષણનો
ઉપાય માણસે મેળવ્યો હતો. પરંતુ પાછળથી તેને એ
માટે વધારે કિંમત આપ્યા બદલ પરતાવો થયો હશે. કારણ કે
અંગત સ્વતંત્રતાની આકાંક્ષા ઘણીજ રાજકાન્તિની પાછળ હતી.
એ વ્યક્તિસ્વતંત્રતાની આકાંક્ષા લોકસત્તાવાદના મૂર્તિમાન સ્વરૂ-
પમાં અત્યારે પ્રગટ થઈ છે. અને તે એકતંત્ર સત્તાકેન્દ્ર પર
ઝડપ મારવાને માટે ટાંપી રહી છે.

એકંદર રીતે જોતાં અંગત સ્વતંત્રતા અને દોલત-માલિકી
એ બે છૂટાં ન પડી શકે તેવાં તત્ત્વો છે. એટલે તેનું મહત્વ
કયા શબ્દોમાં વર્ણવીએ ? પુરૂષ પેઠે સ્ત્રીઓને પણ આજ તત્ત્વો
શા માટે લાગુ ન પાડવાં ? ત્યારે નિચો લોકોની પરતંત્રતા
અન્યાયભરેલી ઠરી હતી ત્યારે બરેધર દેખાતી આપણી બહે-
નોની શુભામગીરી કયા સુદા પર આપણે વાજબી ઠેરવી શકીશું ?

કુટુંબના વડીલ માણસના હાથમાં મિલકતની માલિકી રહે અને ઘરનાં બીજાં માણસો મિલકત તરીકે ગણાય એ રોમન લોકોની કુટુંબપદ્ધતિ અને તેની સાથે બરાબર અંધમેસતી હિંદુ કુટુંબ-પદ્ધતિ કાળના પ્રવાહમાં હવે વહી ગઈ છે. આવી સ્થિતિમાં આપણી બહેનોને મિલકત-માલિકીના હકથી આપણે કેટલા દિવસ દૂર રાખી શકીશું?

દુનિયાના જૂદા જૂદા દેશોનો ઇતિહાસ જોઈએ તો તેમાં પણ હિંદુ સ્ત્રીઓની આજની પરાધીનતા જેવી કોઈ કોઈ દેશની સ્ત્રીઓની પરાધીનતા હતી. પરંતુ તે પરાધીનતા, સમય બદલાતાં જતી રહી અને આજે પાશ્ચાત્ય દેશોની સ્ત્રીઓ, પુરુષોના જેવા હકો ભોગવે છે. એટલે હિંદુ સ્ત્રીઓને આવા હકો ગમે ત્યારે પણ મળશે અથવા આપવા પડશે એ દીવા જેવું ચોકખું છે.

x

x

x

x

હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રનું સ્વરૂપ

આ બાબતમાં આજે જે કાયદા પ્રચારમાં છે, તેને હિંદુ ધર્મશાસ્ત્ર કહે છે. એની હયાતિ વૈદિકકાળ સાથેની કહેવામાં આવે છે. છતાં કાળ વિસ્તારના જૂદા જૂદા ભાગમાંથી બહાર પડેલો આજનો કાયદો, એ કંઈ પહાડમાંથી પડતા નિર્મળ ઝરણા પ્રમાણે થોડાજ કાયમનો છે? એને પણ પરિસ્થિતિના જૂદા જૂદા પ્રસંગો સામું જોઈમત હાવતાં, આપણધર્મની ઘણી બાબતો જતી કરવી પડશે. વળી નવી વિચારસરણીના ઝરાના મૂળમાંથી તેને પાણી લેવું પડ્યું છે. તેથી કેટલીક વખતે મૂળનું સ્વચ્છ પાણી અસ્વચ્છ થઈ ગયું છે. હુંકામાં કહેવા જઈએ તો હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રમાં, તેનાં તત્ત્વોમાં અને તપસીલમાં એક સરખા ફેરફાર થતો ગયો છે. એ વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે.

અમારું હિંદુ ધર્મશાસ્ત્ર વેદપ્રાણિત છે અને વેદ અપૌરુષ્ય

છે; એટલે તેમાં ફેરફાર કરવાનો કોઈને પણ હક નથી. એવો એક હાવાદો મુઠો આગળ મૂકવામાં આવે છે. પરંતુ એમાં બીજકુલ તથ્ય નથી. હિંદુ ધર્મશાસ્ત્ર એકસરખું બદલાતું આવ્યું છે. વેદકાળને સ્મૃતિએ ફેરવી નાંખ્યો અને સ્મૃતિના કાયદાને નિબંધ કારોએ-ટીકાકારોએ ફેરવી નાંખ્યો તથા ન્યાયની કોર્ટોએ એ બધામાં

કુટણાટ

મૂકી દીધી. આવી વસ્તુસ્થિતિ ઉભી થઈ એટલે સ્મૃતિ અથવા ટીકાના ગ્રંથોમાં સ્ત્રીઓ સંબંધી અનુદાર પ્રારણ કાયમ રાખી તેમના હકોનું જે વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે, તે ફેરવવાનો કોઈને પણ અધિકાર નથી, એવું કહેવામાં શા અર્થ છે, તે કોઈ સમજાવશે ?

આપણે આગળ જ્ઞેષ્ઠ ગયા કે કાયદો એટલે સમાજસુધારણાનો સરકારે તૈયાર કરેલો નીતિનિયમ. સમાજ બદલાય છે, એવું આપણે માનીએ તો બદલાયેલા સમાજના પહેલાંના નિયમો અને કાયદા પણ બદલાવા જોઈએ. નહિ તો સમાજને પ્રતિકુળ હોય એવો કાયદો સમાજસુધારણાનું કાર્ય કેવી રીતે કરી શકશે ? પાંચ વખત ખાતું અને ઉત્તરથી બણતું એ નાનાં બાળકોને કેળવવા માટે યોગ્ય નિયમ છે. પણ એ બાળકો જ્યારે માણસની પંક્તિમાં આવે અથવા તેમનું બડપણ થાય ત્યારે આ ને નિયમોનું પાલન તેમણે કરવું જ જોઈએ, એવું આપણે કહીએ તો તે કેટલું નાદાનીસરેલું કહેવાય ?

આજથી પચાસ વરસ પહેલાંના સમાજના જે નિયમોનું એકાકરણ કરવામાં આવ્યું છે, તે નિયમો આજના યાત્રિક યુગમાં કશા પણ ફેરફાર કર્યા વિના ચાલુ રહેવાજ જોઈએ એવી કોઈ હક પકડે તો શું બ્યાજખી ગણાય ખરી ? આવીજ

રીતે ચાર હજાર વર્ષ પહેલાં નૈસર્ગિક, શારીરિક જરૂરીઆત પર નજર રાખીને વન વગડામાં ભટકતા સમાજને ઠંકાણે રાખવા માટે તૈયાર કરવામાં આવેલા નિયમો, શહેરમાં વસનારા તથા યાંત્રિક સુખસાહેબીમાં મહાવનારા આજના સમાજને માથે ઠોકરી બેસાડીએ, તો તે કેટલા દહાપણુ ભરેલા ગણાય ? સમાજ બદલાયો એટલે નીતિનિયમ પણ બદલાવા જોઈએ.

સમાજનાં પગલાં સાથે

જો કાયદો પગલું માંડે, તોજ તેનાથી સમાજનું રક્ષણ થઈ શકે. જો તેમાં અને સમાજસ્થિતિમાં અંતર પડે તો સમાજ એવા ખાછળા ચાલનારા કાયદાને કગાવી દેશે. આ ઉપરથી વખત બદલાય ત્યારે કાયદો પણ બદલાવો જોઈએ, એવું સિદ્ધ થાય છે.

x

x

x

x

હક: અંગત અને આર્થિક

કાયદેસર હક આપણી વિવેચક દષ્ટિએ બે જાતના હોઈ શકે. (૧) અંગત તથા (૨) આર્થિક. અંગત હકમાં અંગત સ્વતંત્રતા આવે છે જ. એ ગિલાવ પેલાદિક જીવનના જૂદા જૂદા હકોના પણ એમાં સમાવેશ થાય છે. પોતાનાં લગ્ન માટે પોતે સમ્મત આપવી, લગ્ન કરવું કે ન કરવું, એ વાત પોતાની હક્કી પર આપવી, લગ્ન પછી જૂદા જૂદા કારણસર પતિ પાસેથી કારગતી વાગે જૂદા રહેવું અથવા છૂટાછેડા કરવા, આ અધિકાર અંગત હકોની કક્ષામાં આવી શકે છે. આવી રીતે બાળકના પાત્રકાળના હક તથા તેનું લગ્ન કરવાનો અધિકાર, એ સહુ અંગત હકના જૂદા જૂદા પ્રકાર છે. આમાં સૌથી અગત્યનો સુદો જોવા જઈએ તો લગ્નસંસ્કારની બાબતનો છે. લગ્ન કરવાં

કે કુંવારા રહેવું, લગ્ન કરતી વખતે છોકરીની સમ્મતિ લેવી કે નહિ, લગ્ન કર્યા પછી છૂટાછેડા કરવાનો હક આપવો કે નહિ અને આપવો પડે તો તેને કયા કયા કારણસર આપવો જોઈએ વિગેરે મહત્વના પ્રશ્નો આજે સમાજની સન્મુખ આંખો કહાડીને ઉભા છે. એ બધાની ચર્ચા, અંગત હકના વિવેચન પ્રસંગે આપણે કરીશું.

ત્યાર પછી આર્થિક હંદની કક્ષામાં કયી કયી વાતો આવે છે તે આપણે તપાસીએ. પતિ અથવા બીજા નજીકના સગાંની મિલકતનો વારસો લેવાનો હક હોવો, મળેલી મિલકત પર તેનું સ્વતંત્ર સ્વામિત્વ હોવું, વડિલોપાર્જિત મિલકતમાં જન્મસિદ્ધ હક રહેવો, હાથમાં આવેલી મિલકતનો વીલથી વ્યવસ્થા કરવાનો અધિકાર હોવો. અને એ સઘળા અધિકાર

પુરૂષની કેાઈ પણ જાતની હરકત વિના

અથવા હરકત હોય તોપણ અખાધિતપણે ભાગવવા, એનેજ “આર્થિક સ્વતંત્રતા” કહી શકાય. દરેકજની અડચણોનો ઉલ્લેખ આપણે ટુંકામાં નીચે પ્રમાણે કરી શકીએ:—

પુત્રીને પુત્ર પ્રમાણે વડિલોપાર્જિત મિલકતમાંથી જન્મસિદ્ધ હક આપવો કે નહિ, તથા ભાભીને ભાઈના જેટલો વારસો મળે કે નહિ, જીંદગી સુધી કુમારિકા રહેનારી પુત્રીના પાંત્રણુપોપણુની વ્યવસ્થા કુટુંબની મિલકતમાં થાય કે નહિ, લગ્નપ્રસંગે પુત્રી પાછળ થતા ખર્ચ કેટલા પ્રમાણમાં હોવો જોઈએ, વાંકડાની રકમ પર તેની માલિકી હોય કે નહિ, લગ્ન થયા પછી પતિની મિલકતમાં તેને કેવા હક હોવા જોઈએ, અને પતિના મરણ પછી પતિની મિલકતમાં અથવા પતિના કુટુંબની મિલકતમાં છોકરા જેટલો અથવા છોકરાને અભાવે તેને શું હક મળી શકે, વારસાદાર

હકથી અથવા સ્વઉપાર્જિત મિલકતમાં પતિની હયાતિમાં અને પતિના મરણ પછી તેને પૂર્ણ સ્વામિત્વ હોવું જોઈએ કે નહિ .....વિગેરે બાબતો આર્થિક હકોની ચર્ચા કરતી વખતે આપણે તપાસીશું. એટલે આ વિષયના સહેજસાજ વિવેચન પૂરતા જે ભાગ પડશે અને તેજ ધારણુ પર વિવેચન થશે.

x

x

x

કાયદેસર હકોનું અવલોકન

અત્યાર સુધીમાં હિંદુ સ્ત્રીઓને શા શા હકો મળ્યા છે, એ બતાવતાં પહેલાં, તેને અગાઉ શા શા હકો મળ્યા હતા એ બતાવવાની જરૂર છે. એ ઉપરથી ઘણી માર્ગદર્શક હકીકત મળી શકે એમ છે. ઐતિહાસિક દષ્ટિએ જોવા જઈએ તો આપણે એમ કહેવું પડશે કે સ્ત્રીઓના હક, ઉન્નતિ અને અધોગતિ એ બન્ને અવસ્થામાંથી જૂદો જૂદો કાળ ઓળંગીને બહાર આવેલા છે.

વેદોના જમાનામાં (એટલે આશરે ૪૦૦૦ વરસ પહેલાં) સ્ત્રીઓને પુરૂષો જેવાજ દરેક બાબતમાં એકસરખા હક હતા. સ્ત્રીઓની આર્થિક અને કુટુંબિક સ્વતંત્રતાની સરસમાં સરસ અવસ્થા વેદકાળની સમાજરચનામાંથી મળી આવે છે. તે સમયે પ્રૌઢ (મોટી ઉંમરનાં)

લગ્ન અને પ્રેમલગ્ન

થતાં. થતાં એટલુંજ નહિ પણ પુનર્લગ્નનો પણ રિવાજ હતો. વળી પતિની મિલકતમાંથી પત્નીને એકસરખો ભાગ મળતો હતો. તેમ પિતાની મિલકતમાંથી પણ છોકરીને છોકરા જેટલો જ હિસ્સો આપવામાં આવતો હતો. જે મિલકત બીજા કોઈને

આપવાની હોય અથવા કોઈધર્મકાર્યમાં વાપરવાની હોય તો પતિને પત્નીની સમ્મતિ લેવી પડતી હતી. તેમ તે સમયે પતિ પત્નીને યજ્ઞના અધિકાર પણ એકસરખા આપવામાં આવ્યા હતા.

ત્યાર પછીના સમયમાં સ્ત્રીઓના એ અધિકારમાં થોડી-એક કાપકુપ થઈ. યજ્ઞ કરતી વખતે કેશી પીણું (સોમરસ-દાર) સેવન કરવાનો નિયમ હતો. પરંતુ સ્ત્રીઓની કામળ શરીર-પ્રકૃતિને તે અનુકૂળ આવે તેમ નથી એમ જણાવી તેને

સોમરસના સેવનથી બકાત

કરવામાં આવી. “સ્ત્રીઓ પ્રરૂપો કરતાં ઓછી શક્તિ ધરાવે છે, તેથી તેને સોમરસનો ભાગ આપવો યોગ્ય નથી.” આ નિયમ સોમરસ (દાર)ની વહેંચણી પૂરતો હોવા છતાં બૌદ્ધાયન નામના પાંડિતે એજ આધાર પર સ્ત્રીઓને મિત્રકૃતમાંથી ભાગ મળવો જોઈએ નહિ. એવો એ કહ્યાનો અર્થ કર્યો. તે સમયે અધોગતિમાં ઉતરતા જતા મનમાં બૌદ્ધાયનનું આ પાંડિત્ય શિરસાવંઘ માન્યું. અને સ્ત્રીઓના મુખના સ્વતંત્ર હોવાની જે કાપકુપ સમાજે આ પહેલાં અમલમાં મુકવાની શરૂઆત કરી હતી, તે શાસ્ત્રધારવાળી છે એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું. વેદોના જમાનામાં વધારેમાં વધારે હક ભોગવનારી તેજસ્વી સ્ત્રીઓએ પોતાના હક પર થતી આવી કાપકુપ મૂંઝે મ્હેંડે કેમ સહન કરી અને તે વખતનો ઉન્નત સમાજ અધોગતિના ઉડા ખાડામાં કેમ ઉતરતો ગયો, એ પણ એક કાચડોજ છે. પરંતુ એ કાચડાનો ઉકેલ વળો સહેલો છે. જ્યારે આર્ય લોકો પોતાનું ઉત્તર (પંજાબ) તરફનું રહેઠાણ બદલી દક્ષિણ તરફ જવા લાગ્યા, ત્યારે તેમને ત્યાંના મૂળ રહેવાશીઓની સાથે ઝગડામાં ઉતરવું પડતું હતું. તેથી પહેલાંના

આચાર વિચાર અને તેના નિયમો લેખને બદલવા પડ્યા અને પહેલાંની ગુજરાતની ચિંતાને બદલે હવે તેમને શત્રુઓ સાથે

કેમ સામનો કરવો

તેની ચિંતા આવી પડી. જેમ જેમ આર્યોનાં ટોળાં દક્ષિણમાં દૂર દૂર ઘુસવા લાગ્યાં તેમ તેમ તેમનાં માનુષ્યમિતાં બંધન તૂટતાં ગયાં અને દરેક ટોળું પોતપોતાના રક્ષણનો માર્ગ શોધવા લાગ્યું. તે સમયે સ્ત્રીઓ, લડાઈના કામમાં પુરૂષો કરતાં ઓછી શક્તિવાળી હોવાથી પાછળ પડી. એથી પુરૂષોનું મહત્ત્વ સમાજમાં તથા કુટુંબમાં વધ્યું અને ધીરે ધીરે સ્ત્રીઓ, પુરૂષના આધારે રહેનારી, રક્ષણીય અને દુર્બળ વસ્તુ મનાવા લાગી.

આ સમયથી જ ચૂલ્લો ફુંકવાનું અને છોકરાંઓ ઉછેરવાનું સ્ત્રીઓનું સર્વમાન્ય ગણાતું બ્યય અસ્તિત્વમાં આવ્યું હોય એમ લાગે છે. કુટુંબનું અથવા સમાજનું બળ પછી પુરૂષોની

સંખ્યા પર આધાર

રાખવા લાગ્યું. એટલે વધારે પુત્રો કેમ ઉત્પન્ન કરવા એ તરફ સૌનું ધ્યાન ગયું; એથી પહેલાંનું એકપત્નીવ્રત જતું રહ્યું. અને તેને બદલે પુરૂષોએ એકથી વધારે પત્ની કરવાનાં રિવાજ ચાલુ કર્યાં. એટલું જ નહિ પણ જૂના રીતરિવાજોનું અભિમાન ધરાવનારા માણસોને શરમથી નીચું જોતું પડે એવો નિયોગનો* રિવાજ હિંદુ સમાજમાં પેસી ગયો.

અનાર્ય લોકો સાથે શત્રુવટ કેળવી તેમની સાથે લંબેશાં લડનારા આર્ય લોકો બ્યારે કેકેકાણે વસવાટ કરવા લાગ્યા

*નિયોગ: વંધ્યા વિધવા પોતાના દિયર સાથે સંબંધ કરી પુત્રો ઉત્પન્ન કરે તેનું નામ નિયોગ.

ત્યારે અનાયોના કેટલાક જંગલી રિવાજો જાણ્યે અજાણ્યે તેમનામાં પેસી ગયા. એકથી વધારે પત્ની કરવાનો રિવાજ પણ કંઈક જરૂરને અંગે અને કંઈક અનાયોના અનુકરણને લીધે પેસી ગયેલો હોવો જોઈએ. વધારે પત્નીઓ કરવાનું આ પાપ દિવસે દિવસે એટલું બધું વધતું ગયું અને પુત્રોત્પત્તિનો કાર્યક્રમ એટલો હદપાર આગળ વધી ગયો કે આર્ય લોકોએ અનાય સ્ત્રીઓને ઘરમાં ધાલવા માંડી અને શાસ્ત્રે પણ અનુલોભ (ઉચ્ચ કુળનો જર ને નીચ કુળની સ્ત્રીનું લગ્ન, તે અનુલોભ લગ્ન.) વિવાહ પર સહી સિલકા કરી આ અનાચારને સમ્મતિ આપી. યજ્ઞયાગ કરનારા આર્યલોકો તે સમયે પણ હોમલવનાદિ કરતા હતા. પરંતુ સ્ત્રીઓનો યજ્ઞમાં ભાગ લેવાનો જે અધિકાર હતો, તે આ જ ગાળામાં નાશ પામ્યો અને સ્ત્રીઓ દરેક રીતે પરાધીન બની. એટલું જ નહિ પણ તેને

પુરૂષની મિલકત તરીકે

ગણવામાં આવી. લગ્નના જૂદા જૂદા આઠ પ્રકારથી અને નિયોગની શરમભરેલી પદ્ધતિથી સ્ત્રીઓની કેવી અધમ કલ્પના તે સમયના ધર્મગ્રંથોમાં રૂઢ થવા પામી હતી તે આ ઉપરથી વાંચકો સહેજે સમજી શકે તેમ છે. મિલકત ઉપરના સ્ત્રીઓના હક આ પહેલાં નાબૂદ કરવામાં આવ્યા હતા. છતાં સ્ત્રીધનની જે થોડી ઘણી કલ્પના જીવતી રહી હતી, તેનો અર્થ શાસ્ત્રકારોએ એટલો એટલો બધો સંકુચિત કરી નાંખ્યો કે વહેવારમાં એ કલ્પનાનું ઝાઝું મહત્વ રહે જ નહિ.

ત્યાર પછીનો કાળ તે સ્મૃતિઓનો કાળ. (એટલે જે અરસામાં સ્મૃતિઓ રચાઈ તે.) જુદી જુદી સ્મૃતિમાં એકજ આચાર માટે જુદો જુદો તોડ-રજ્જ કે મનાઈ-જોવામાં આવે છે; અને એકજ સ્મૃતિ ગ્રંથમાં એક જીગ્મના વિરોધી નીતિ-નિયમો જોડાતા પ્રમાણમાં

મળી આવે છે. એનો અર્થ એજ હોવો જોઈએ કે તે સમયનો હિંદુ સમાજ અજ્ઞાન તેમજ પછાત હોવો જોઈએ. આવા સમાજ માટે કાયદો લઘવાનો સ્મૃતિકારોએ પ્રયત્ન કર્યો ખરો. પણ તેમનાથી નીતિનિયમોનાં હિંચાં નીચાં પદ્ધતિને એકસરખાં રાખી શકાયાં નહિ. કંઈક ચાલુ રીતિ-રિવાજ, તો કંઈક બેળ-સેળવાળા નીતિતત્વોનો.

શંભુમેળો.

કરી તેમને સ્મૃતિગ્રંથો લખવા પડ્યા. એથી જ સ્મૃતિગ્રંથોમાં સ્ત્રીઓ સંબંધી જે અનુદાર કલ્પના રજુ થયેલી જોવામાં આવે છે, તે સ્મૃતિકાળની સમાજસ્થિતિનું આપણને સારામાં સારું ભાન કરાવે છે.

સ્ત્રીઓને કાયમ માટે નાલાયક ઠેરવવાની અથવા તેની અધોગતિ કરવાની ઇચ્છા, સ્મૃતિકારોની હિંચ એમ જણાતું નથી. કારણ કે તેમણે કોઈ કોઈ બાબતમાં ભૂલાર્થ ગયેલાં વૈદિક કાળનાં તત્વો ફરી સજીવન કર્યાં છે. તેમજ બહુ સ્ત્રીઓ કરવાના રિવાજનો તેમણે બનતો વિરોધ કર્યો છે; અને સ્ત્રી વાંઝણી હોય, કર્કશા હોય તથા રોગી હોય, તોજ તેના પતિએ બીજું લગ્ન કરવું એવું તેમણે કહ્યું છે. હિંદુ સમાજમાં આ પહેલાં બાળલગ્નો શરૂ થઈ ચૂક્યાં હતાં. તો પણ વયમાં આવ્યા છતાં જે માબાપ છોકરીનાં લગ્ન યોગ્ય વરની સાથે કરી ન આપે તો કન્યાએ પોતાની જાતે પતિ પસંદ કરીને લગ્ન કરવાં, એમ જુના સ્વયંવરની અને ચાલુ બાળલગ્નની તેમણે બેળસેળ કરી નાંખી છે. વધુપરીક્ષા જેવીજ તેમણે વરપરીક્ષામાં આંટી મૂકી છે. કુળ, શીલ, વિદ્યા, શરીર તથા વય એ દરેક બાબતમાં

યોગ્ય હોય એવા વરનેજ

પોતાની પુત્રી આપવી; અને એવો યોગ્ય વર ન મળે તો તેને

ખુશીથી જીંદગી સુધી ફાંચી રાખવી એવો કડક નિયમ તેમણે બાળલગ્નની હિમાયત કરનારા પ્રૌઢો માટે કર્યો હતો. આવો નિયમ કર્યા પછી પણ તેમણે બાળીજોષને કે અજાણપણે અયોગ્ય વરની સાથે કન્યાનાં લગ્ન થયાં હોય અથવા કંઈ બીજું કારણ હોય તો તે પતિને તજીને બાળની સાથે ફરી વિધિ પ્રમાણે લગ્ન કરવાનો હક સ્ત્રીઓને આપ્યો. તેમની આ યોજના હમણાંના છૂટાછેડામાં ફાંતર થવા પામી છે. વળી સ્ત્રીધનને પણ ફરી તેમણે જીવિતદાન આપ્યું હતું. સ્ત્રીધનના વૃદ્ધા વૃદ્ધા પ્રકાર કરીને તેમણે સ્ત્રીઓના હક, થોડા વાણા ફેરફાર સાથે ફરી સ્ત્રીકાર્ય અને પતિ અથવા પિતાનો વાગ્સા પુત્ર અથવા ભાઈના અભાવે સ્ત્રીને મળે એવું નક્કી કર્યું. એકંદરે રીતે જતાં અધોગતિના ઉંડા ખાડામાં પડતાં હિંદુ સમાજને તેમણે હાથ પકડીને બહાર કઢાડવો નહિ; પરંતુ તેને ઉન્નતિના અડધા રસ્તા પર લાવી મૂકવાનું કાર્ય કર્યું. એમ ખુશીથી કહી શકાય અહીં.

ત્યાર પછીનો કાળ ટીકાકારોના કહેવાય છે. સમ્મતિ-કારોએ અને તેમાં મુખ્ય કરીને વાજવલ્કય સમ્મતિએ જે ઉદારમતવાદી પંથ રાફ કર્યો, તે પંથનો વિસ્તાર તત્વેની તપશીલથી તથા અનુયાયીઓની સંખ્યાથી કરવા માટે જે સ્વતંત્ર સંપ્રદાય સ્થાપક ટીકાકારો આગળ ધપી આવ્યા તેમાં મિતાક્ષરા ગ્રંથનો લેખક વિજાનેશ્વર તથા દયાભાગ ગ્રંથનો લેખક જીમૂતવાહન મુખ્ય છે. એ એ તેજસ્વી ટીકાકારોએ સ્ત્રીજીવિત-પર હંમેશનો ઉપકાર કર્યો છે. જે દયાભાગ અને મિતાક્ષરા એ બે ગ્રંથોમાં સ્ત્રીઓ સંગથી સંબંધો તત્વે એકઠા કરીએ અને તે અમલમાં મૂકીએ તો સ્ત્રીઓના આર્થિક હકની એવી

સરસ યોજના

તૈયાર થાય કે તે આપણી હમણાંની ઇચ્છાઓ બર લાવે. એટ-

હુંજ નહિ પણ હવે પછીનાં સો દોઢસો વરસ પછીનીય આકાંક્ષા પૂરી થાય. એ સમયે કુટુંબિક લકનો દાવો પાછળ પડ્યો અને સ્મૃતિકાળ પહેલાં નાશની જે નિશાનીઓ જણાતી હતી, તે સ્મૃતિકારોથી અટકાવી શકાત નહિ. કારણ કે સ્મૃતિકારોએ કુટુંબિક લક સજીવન કરવા માટે જે ઉત્તેજન આપ્યું, તે ઉત્તેજન અને લક એટલી ઝડપથી નાશ પામી ગયાં કે આજ તેનું ન મ નિશાન પણ જણાતું નથી ! કુટુંબિક લક માટે આજની પરિસ્થિતિ એકજ શબ્દમાં વ્યક્ત કરવી હોય તો “પરાધીનતા !” શબ્દનો ઉપયોગ કરવો. એટલે બધું આપોઆપ સમજાઈ જશે !

x

x

x

સ્ત્રીશોના કાયદેસર લક

અત્યાર સુધીમાં કાયદાએ સ્ત્રીશોના કયા કયા લક કબૂલ રાખ્યા છે, તે હવે આપણે જોઈએ. વિધવાના વિવેચનમાં દરેક લક માટે વિસ્તારથી લખવાનું છે. એટલે અહિં ટૂંકામાં એ વિશે વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે.

પહેલાં આપણે કુટુંબિક લક તપાસીએ. નાદાન છોકરીનું લાવનપાવન અને કન્યાદાન કરવાનો લક તેના પિતાનો છે. વગ્ન કરતી વખતે છોકરીની સમ્મતિ લેવાની જરૂર પણ જરૂર નથી. અને તેની સમ્મતિ હોય કે ન હોય; પણ વડીલ માણસે ગમે તેની ગથે તેનાં હક્ક કર્યાં એટલે તે વગ્ન વગ્નલેપ જેવાંજ સમજા લેવાનાં ! પતિમાં લગ્ન, વિદ્વા, શીત, સ્વરૂપ એમાંની કોઈ પણ વસ્તુ હોય કે ન હોય, તેનો કંઈ બાધજ નહિ. એટલે ગમે તેવા વરની ગથે છોકરીનાં વગ્ન કરી નાંખવાનો બાધ અપર્યવશ સિવાય બીજી કોઈ પણ વાતમાં આવી શકતો નથી. વળી વગ્નસ્ત્રીને એક વગ્ન થતાં એટલે મરણ સિવાય બીજા કોઈ કારણથી તે તૂટતો નથી. પતિનું નાપુંસકપણું, ધર્માંતર,

નિર્દયતા, વ્યભિચાર, નીચ વર્તન, અસાધ્ય રોગ અથવા કામમનું રોગીપણું વિગેરે કાંઈ પણ કારણથી લગ્ન તોડી નાંખવાનો અને બીજાની સાથે ફરી લગ્ન કરવાનો હક વિવાહિતા સ્ત્રીને હોતો નથી. લગ્ન થતાંની સાથે તેનું પાલકત્વ તેના પતિના હાથમાં જાય છે. અને અજ્ઞાન અથવા સજ્ઞાન સ્થિતિમાં તેની સ્વતંત્રતા ઓછી કરવાનો હક તેના પતિને હોય છે. પતિ ગમે તેટલી પત્નીઓ કરે, ગમે તેવો અનાયાર કરે, છતાં પત્નીથી તેમાં કાંઈ પણ જાતનો વાંધો લઈ શકાતો નથી.

હવે આપણે આર્થિક હકનો વિચાર કરીએ. છોકરીનાં લગ્ન થતાં સુધી તેને વડીલોની મિલકતમાંથી અન્ન, વસ્ત્ર મળે છે. અને કુટુંબની શક્તિ પ્રમાણે તેનાં લગ્ન વખતે ખર્ચ કરવામાં આવે છે. છતાં પિતાની મિલકતમાંથી તેને છોકરા જેટલો વારસા-હક કદિ પણ મળતો નથી. વળી લગ્ન થયાં પછી તેની સ્થિતિ સારી હોય કે માઠી હોય અથવા તે તદ્દન નિરાશ્રય વિધવાની સ્થિતિમાં હોય તોપણ પિતાની મિલકતમાંથી તેને અન્ન, વસ્ત્ર મેળવવાનોય હક નથી. જો તેનો પિતા વિભક્ત હોય અને પુત્ર વિના મરણ પામ્યો હોય તો તેને પિતાનો વારસો મળે છે. લગ્ન થયાં પછી તેને પતિ પાસે અન્ન, વસ્ત્ર માંગવાનો હક મળે છે. પરંતુ એ હકનો તેના પતિની મિલકત પર બોલે પડતો નથી. પતિના દેવામાં મિલકત હરાજ થાય અથવા વેચાણ થાય, તોપણ તેનું કંઈ ચાલતું નથી. પતિની કમાણીમાંથી તેને કાંઈ પણ જાતનો હક મળતો નથી. પરંતુ વિવાહિત સ્થિતિમાં બીજાઓ તરફથી બક્ષિસ મળેલી હોય અથવા તેણે કાંઈ મિલકત જાતે સંપાદન કરી હોય, તોપણ પતિની સમ્મતિ સિવાય તે મિલકતની વ્યવસ્થા તેનાથી થતી નથી. પતિના મરણ બાદ તેની મિલકતમાંથી તેને અન્ન, વસ્ત્રની રૂકમ મેળવવાનો હક પડેલો છે. જો પતિના મરણ

સમયે પતિ વિભક્ત હોય, તેને અને પુત્ર ન હોય, તો તે વખતે પતિની મિલકત તેને વારસાના હકથી મળે છે. આવી જે મિલકત વારસા હકથી તેના હાથમાં આવે છે, તે મિલકત પર તેની માલિકી મર્યાદિત હોય છે. એટલે એ મિલકતની ઉત્પન્નનોજ તે ભોગવટો કરી શકે છે.

પોતાના પોષણ માટે, પતિની ઉત્તરક્રિયા માટે, કુટુંબની કન્યાનાં લગ્ન માટે અને મિલકતના સંરક્ષણ માટેજ એ મિલકત ગીરો કે વેચાણ આપવાનો તેને અધિકાર છે. એ મિલકત તેના મરણ પછી તેના પતિનો ચૌદમી પેઢી સુધીનો જે વારસ હોય, તેને મળે છે. જે એકત્ર કુટુંબમાં તેનો પતિ પુત્ર વિના મરણ પામે છે, તો તેના બીજા ભાઈઓ મરનારની મિલકત લે છે અને તેને કુટુંબમાંથી ફક્ત અન્ન વસ્ત્ર મળે છે. પતિનું અથવા કુટુંબનું પોતીકું ધર હોય તો તેને એ ધરમાં મરતાં સુધી પડી રહેવાનો હક રહે છે. તેના ભરણપોષણનો અગર તેના રહેવાના હકનો બોજો એ મિલકતની સાથે કંઈ પણ સંબંધ ધરાવતો નથી. એ મિલકત ત્યારે કોઈ વેચાતી લે છે, ત્યારે તેના હક નષ્ટ થાય છે. વળી તેના અન્ન વસ્ત્ર માટે અમુક હદ નક્કી કરેલી હોય છે. પતિની હયાતિમાં તે જે સ્થિતિમાં રહેતી હોય તે સ્થિતિ પૂરતું અગર તેના પતિને હિસ્સે જે મિલકત આવી હોય અને તેનું જે ઉત્પન્ન આવતું હોય, તેટલુંજ તેને આપવામાં આવે છે. આવી રીતે ટુંકામાં હિંદુ સ્ત્રીઓના કુટુંબિક તથા આર્થિક હક હાલના કાયદાએ નક્કી કર્યા છે.

x

x

x

અન્ય સ્ત્રીઓના કાયદેસર હક

પર ધર્મની સ્ત્રીઓના કાયદેસર હક શા શા છે, તેની ટુંકામાં

આ ઠેકાણે નોંધ લીધી હોય તો તે અસ્થાને ગણાશે નહિ. વળી એમ કરવાથી હિંદુ સ્ત્રીઓના હકની સરખામણી કરવાનું કામ પણ સુગમ થઈ પડે તેવું છે. પહેલાં આપણે હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા ધર્મોમાં સ્ત્રીઓને શા શા હક આપવામાં આવ્યા છે, તે જોઈએ.

મુસલમાન સ્ત્રીઓના હક

મુસલમાન સ્ત્રીઓના કુટુંબિક હક આ પ્રમાણે છે: લગ્ન એ કરાર હોવાથી, લગ્નમાં તેની સમ્મતિની જરૂર છે. પરંતુ એ અજાત હોય તો તેની વતી તેનો પાલક એવી સમ્મતિ આપી શકે છે. કેવળ અજ્ઞાનાવસ્થામાં લગ્ન થયાં હોય અને તે તેને પસંદ ન હોય, તો ઉંમરલાયક થતાં તે લગ્ન નાકબુલ કરવાનો હક, કાયદાએ તેને આપ્યો છે. એકા વખતે ચાર કરતાં વધારે સ્ત્રીઓ પરણવાનો હક તેના પતિને હોતો નથી. પતિની મરજીમાં આવે તો ત્રણ વાર “તદ્વાક” શબ્દ બોલી તે પોતાની પત્નીનો છોડા ફાડી આપે છે. છૂટાછોડા માંગવાનો હક મુસલમાનોના ધર્મમાં સ્ત્રીઓને આપવામાં આવ્યો નથી. આર્થિક હક માટે બોલવા બેસીએ તો એવું બેલાશક બોલી શકાશે કે વારસો, વાંકડો અગર પોતાની જાતે સંપાદન કરેલી કે કોઈ પણ કાયદેસર પોતે મેળવેલી મિલકત પર તેનો સંપૂર્ણ અધિકાર હોય છે. એટલે તે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મિલકતની વ્યવસ્થા કરી શકે છે.

મુસલમાની ધર્મમાં શિયા અને હનાફી, એવા બે સંપ્રદાયો છે. અને તેના વારસાના હક અને હિસ્સા જુદા જુદા છે. મુસલમાની ધર્મમાં અવિભક્ત કુટુંબપદ્ધતિ માન્ય રાખવામાં આવી નથી. બન્ને સંપ્રદાયની સ્ત્રીઓને, છોકરીઓને તથા મા, દાદી અને બહેનને તેમને ઠરાવેલા હિસ્સા, મરનાર પાછળ રહેલી મિલકતમાંથી મળે છે. જો છોકરો હોય તો સ્ત્રીને આઠમે,

નહિ તો ચોથો; છોકરો! હોય તો માને છકો, નહિ તો ત્રીજો; દાદો ન હોય તો દાદીને છકો, ભાઈ ન હોય તો છોકરીને અડધો અને ભાઈ હોય તો ભાઈને નિમ્મે, અને બહેનને સગો ભાઈ ન હોય તો અડધો, એ પ્રમાણે વારસાના હકથી મિલકત મળે છે. લગ્ન પ્રસંગે પતિ તરફથી મળેલી મિલકતને “જેહેર” કહેવામાં આવે છે. અને “જેહેર”ની ખામત મુસલમાન સ્ત્રીઓની નજરે મહત્વની ગણાય છે. લગ્ન વખતે વાંકડા પ્રમાણે મુસલમાન સ્ત્રીઓ જેહેરની રકમ અડાવીને નક્કો કરે છે. અને એ જેહેરની રકમ રોકડી અગર કોઈ અમુક પ્રસંગે આપવાની હરે છે, ત્યારે તે રકમ હાથમાં આવ્યા સિવાય હું લગ્નના કરાર પાળતી નથી એવું તે પોતાના પતિને કહી શકે છે. આ જેહેરની રકમ એક કરજ જેવી ગણાય છે. અને મરનારની મિલકતમાંથી તે આખા પછી જ બાકી રહેલી મિલકત વારસોને મળે છે.

પારસી સ્ત્રીઓના હક

પારસીઓમાં લગ્નને કરાર ગણવામાં આવે છે. એટલે વર કન્યાની સંમતિ લગ્ન વખતે જરૂર હોવાય છે. લગ્ન વખતે કન્યાની સંમતિ હોવાય તો છે જ. પરંતુ તે પોતાના વર પાસેથી છૂટાછંડા કે ફારગતી પણ લઈ શકે છે. પતિ પર ધર્મ સ્વીકારે, બીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરે, વ્યભિચાર કરે કે નિર્દયતા દાખવે અગર તે પત્નીનો ત્યાગ કરે તો પારસી સ્ત્રીને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે છૂટાછંડા અગર ફારગતી મળી શકે છે. તેનું વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય સંપૂર્ણ હોય છે. વળી પારસી સ્ત્રીઓ પોતાને ભાગે આવેલી મિલકત પણ સંપૂર્ણ અધિકારથી ભોગવે છે. વારસા હકથી, લગ્નની પહેરામણીથી, લગ્નની વ્યવસ્થાથી, બક્ષિસથી તથા જાતકમાઈથી તેને ખર્ચું કરીને મિલકત મળે છે. લગ્નની પહેરા-

મણી અગર છોકરીએ લગ્ન પ્રસંગે લીધેલી રકમ અને લગ્નની વ્યવસ્થા એ બધું તેની મરજી પ્રમાણે થાય છે. કારણ કાયદાએ તેની હદ નક્કી કરી નથી.

હવે વારસાના હકો જોઈએ. મરનાર પાછળ છોકરાના ચાર ભાગ, વિધવાને બે ભાગ અને છોકરીને એક ભાગ, એ પ્રમાણે વારસા હકનો તેમનામાં રિવાજ છે. છોકરો અગર છોકરી ન હોય પણ મરનારનાં માબાપ અગર નજીકનાં બીજાં સગાં હોય તો વિધવાને અડધી મિલકત મળે છે. માને વારસોના અભાવે ભાગ મળે છે અને બાપ જીવતો હોય તો બાપનો અડધો ભાગ માને મળે છે. પારસી ગૃહસ્થને પોતાની પત્ની, પુત્રી અને માનું ભરણપોષણ કરવું પડે છે.

હિંદી ખ્રિસ્તી સ્ત્રીઓના હક

હિંદુસ્તાનના ખ્રિસ્તી લોકોના હક જુદા જુદા કાયદાથી નક્કી કરવામાં આવ્યા છે. તેમનો ધર્મ ખ્રિસ્તી હોવા છતાં એક ધર્મના જોર ઉપર તેમને કુટુંબિક હક ખુદ અંગ્રેજ લોકો જેવા મળતા નથી. પરંતુ તેમને કેટલાક હક જૂદા જૂદા કાયદાઓ ધડી આપવામાં આવ્યા છે. એ કાયદામાં લગ્નને કરાર તરીકે ગણવામાં આવ્યો છે. એટલે તેમાં છોકરીની સંમતિ હોવી જોઈએ, એ કહેવાની જરૂર નથી. લગ્ન થયા પછી પણ સ્ત્રી પતિ પાસેથી છુટાછેડા મેળવી શકે છે. તેનાં કારણ નીચે પ્રમાણે છે: પતિએ પર ધર્મ અંગીકાર કર્યો હોય, બીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કર્યાં હોય, વ્યભિચાર કર્યો હોય, બળાત્કાર કર્યો હોય, તે પશુવૃત્તિનો કે નિર્દય હોય અગર તેણે પત્નીનો ત્યાગ કર્યો હોય તો છુટાછેડા પછી તેને પતિની મિલકતમાંથી ખોરાકી પોષાકી માટે એકદમ અગર વાર્ષિક હપ્તાથી મળી શકે છે. મિલકત પર ખ્રિસ્તી સ્ત્રીઓનો

સંપૂર્ણ અધિકાર સ્વીકારવામાં આવ્યો છે. પુરુષને પોતાની મિલકતનું વીલ કરવાનો પૂરેપૂરો હક છે. એટલે વીલ કર્યું ન હોય તો તેના મરણ પછી તેની વિધવાને ત્રીજો ભાગ અને તેનાં સંતાનોને બાકીના બે ભાગ મિલકતમાંથી મળે છે. સંતાન ન હોય તો વિધવાને અડધો ભાગ અને મરનારના બીજા નજીકના સગાઓને નીમે ભાગ આપવામાં આવે છે. છોકરીને પિતાની મિલકતમાંથી છોકરા પ્રમાણે જ ભાગ મળે છે. એટલુંજ નહિ પણ મરેલી છોકરીના છોકરાઓને પણ તેની માનો ભાગ મળી શકે છે. વળી બહેનને ભાઈ જેટલો વારસા હક મળે છે. પોતાનાં બાળકો અને પત્નીનું ભરણપોષણ કરવાની જવાબદારી દરેક ખ્રિસ્તી ગૃહસ્થને માથે હોય છે.

અંગ્રેજ સ્ત્રીઓના હક

અંગ્રેજો આખી દુનિયામાં જુનાના દિમાયતી તરીકે જાણીતો છે. દુનિયામાં ડેરડેર સુધારા થઈ ગયા પછી કોઈએ સમાજસુધારાનાં પગલાં ભર્યાં હોય તો તે ઇંગ્લાંડે ભર્યાં છે. ઇંગ્લાંડમાં સ્ત્રીઓના હક કશા જ ન હતા. છતાં હમણાં તે સંપૂર્ણ વિકાસને પામ્યા છે. સન ૧૯૨૫માં લોર્ડ બર્કનહેડે પોતાના અમલ દરમિયાન જુદા જુદા કાયદા વડી ઇંગ્લાંડની સ્ત્રીઓની વહાર કરી હતી. તેણે મોટા છોકરાને મિલકત આપી દેવાનો નિયમ રદ કર્યો અને મરનારના બધા છોકરાઓને એક સરખો ભાગ આપવાનું જાહેર કર્યું. એથી વિવાહિતા સ્ત્રીઓનું પોતાની મિલકત પરનું પરાધિનપણું નાશ પામ્યું અને આજે તે સંપૂર્ણ અધિકાર ભોગવતી થઈ છે. આવો મોટામાં મોટો ફેરફાર અંગ્રેજ કાયદામાં થવા પામ્યો છે. અંગ્રેજો લગ્નને કરાર તરીકે માને છે. એટલે તેમાં છોકરીની સમ્મતિ લેવામાં આવે છેજ. લગ્ન થયા પછી તેને પતિના ધર્માંતર, ત્યાગ, બ્યભિચાર,

નિર્દયતા, પર સ્ત્રી સાથે લગ્ન, પશુવૃત્તિ, બળાત્કાર વિગેરે કારણો-
સર છૂટાછેડા અગર ફારગતી માગવાનો હક પ્રાપ્ત થાય છે. પહેલાં
તો એકલાં વ્યભિચારથીજ છૂટાછેડા થઈ શકતા, પણ તેની સાથે
પતિની નિર્દયતા હોવી જોઈએ.

છેલ્લા થયેલા સુધારાઓમાં એવું સ્વીકારવામાં આવ્યું છે
કે પતિનો વ્યભિચાર છૂટાછેડાને માટે પૂરતો છે. કારણ વ્યભિચારમાં
નિર્દયતાની વાત હોય છેજ. વારસાલક સંબંધી જોતાં તે સ્ત્રી અને
પુરૂષને એક બીજાની મિલકત વારસા હકથી લેવાનો નિયમ એકજ
સરખો છે. એટલે જે નિયમ વિધવાને લાગુ પડે છે તેજ નિયમ
વિધૂરને પણ લાગુ પાડવામાં આવ્યો છે.

મરનારનું દેવું પતાવ્યા પછી જે મિલકત રહે તેમાંથી
તેની વિધવાને બંધી જંગમ મિલકત મળે છે. એ ઉપરાંત તેને
પાંચ ટકાનું બ્યાજ મળી રહે તેટલા માટે એક હજાર પૌંડ જૂદા
કહાડવામાં આવે છે. જો મરનારને સંતાન ન હોય તો બચેલી
મિલકતની બંધી ઉપજ અને સંતાન હોય તો મિલકતની
અડધી ઉપજ તેને છંદગી સુધી મળે છે. મરનારને જો માબાપ,
ભાઈબહેન, દાદો કે કાકો હયાત ન હોય તો બંધી મિલકત તેને
સંપૂર્ણપણે મળે છે. છોકરીની માનો તથા ગાપનો વારસો ભાઈના
જેટલોજ આપવામાં આવે છે. પત્ની તથા સંતાનોનાં ભરણ-
પોષણની પૂરેપૂરી જવાબદારી દરેક અંગ્રેજ ગૃહસ્થને માથે હોય
છે. છૂટાછેડાનો દાવો માંડ્યો ત્યારથી દાવાનો ખરચ, દાવો ચાલુ
હોય ત્યારે પોતાની તથા પોતાનાં બાળબચ્ચાંની ખોરાકી પોષાકી,
છૂટાછેડા મળ્યા પછી ઉચ્ચક અથવા વાર્ષિક રકમ તરીકે તેના પતિ
પાસેથી તેને અપાવવામાં આવે છે.

વારસાનો કાયદો

સરકારે વારસાનો કાયદો ઘડ્યો છે અને તે હિંદુ, મુસલમાન, અને ખ્રિસ્તી સિવાય બીજી બધી જાતોને લાગુ પડે છે. આ કાયદાનું નામ “ઇન્ડિયન સક્સેશન એક્ટ” એવું રાખવામાં આવ્યું છે. એ કાયદાનો ઇતિહાસ એવો છે કે જ્યારે હિંદુસ્થાનનો રાજકારભાર કંપની સરકાર પાસેથી ઇંગ્લાંડની સરકારે પોતાના હાથમાં લીધો, ત્યારે દરેકને લાગુ પડે તેવો વારસા હકનો કાયદો ઘડવાના હેતુથી આ કાયદો ઘડ્યો. અને તે હિંદુ, મુસલમાન, શીખ, જૈન વિગેરે સઘળી કામેને લાગુ પાડવાનો સરકારનો વિચાર હતો. ગુન્દાની સગ્ન કરનારો ફાજદારી કાયદો જેવી રીતે સઘળી કામેને એક સરખા લાગુ પડે છે, તેવી રીતે આ કાયદો પણ દરેક કામેને લાગુ પાડી વારસા હકનો નિર્ણય કરવો એવો સરકારનો હેતુ હતો. પરંતુ એવામાં સત્તાવનનો બળવો જાગ્યો એટલે આ કાયદો સરકારે આગળ ઉપર મુલતવી રાખ્યો. ત્યાર પછી કેટલાંક વર્ષ બાદ આ કાયદો હિંદુ, મુસલમાન અને ખ્રિસ્તી સિવાયની બીજી બધી કામેને લાગુ કરવામાં આવ્યો. મહારાણી વિક્ટોરિયાનાં જન્મદિવસનામાં એક એવું અભયવચન આપવામાં આવ્યું હતું કે હિંદુસ્થાનની કોઈ પણ કામના કુટુંબિક હકમાં અને તેના કાયદામાં સરકાર હાથ ધાત્રશે નહિ. આવા અભય વચનની તે વખતે જરૂર હતી અને એ અભય વચન ઉપરથીજ સરકારે સામાજિક સુધારા માટે બેપરવાઈ દાખવવાની શરૂઆત કરી. આ ઇન્ડિયન સક્સેશન એક્ટ વખતોવખત બદલાયો અને સન ૧૯૧૬માં તેણે વારસા હક સંબંધી નીચે પ્રમાણે દરાવ્યું.

મિલકતના હિસ્સાની ગણતરી

જો મરનારની પાછળ તેમની વિધવા તથા સંતાનો હયાત

હોય તો મિલકતનો ત્રીજો ભાગ વિધવાને અને બે ભાગ તેનાં સંતાનોને મળે છે. મરનારને સંતાન ન હોય અને તેની મિલકત પાંચ હજાર રૂપિયા અંદરની હોય તો બધી મિલકત તેની વિધવાને મળે. પરંતુ જ્યારે મિલકત પાંચ હજારથી વધારેની હોય ત્યારે મરનારની મરણની તારીખથી દર વર્સે ૪ ટકાના વ્યાજ લેખે રૂપિયા પાંચ હજારનું વ્યાજ આવે તેટલી મિલકત મરનારની મિલકતમાંથી તેની વિધવાને મળે. વિધવાના ભરણ-પોષણની વ્યવસ્થા, તેને મળેલી પાંચ હજારની મિલકત સિવાય, બીજી રહેલી મિલકતમાંથી પણ થઈ શકે. એ સિવાય, જે મિલકત રહી હોય, તે તેની વિધવા તથા મરનારના નજીકના સગાઓ સરખે ભાગે વહેંચી પણ લઈ શકે. જે નજીકનાં સગાં કોઈ ન હોય તો મરનારની બધી મિલકત તેની વિધવાને મળે. છોકરીને છોકરા જેટલોજ ભાગ આપની મિલકતમાંથી આપવામાં આવે. એટલુંજ નહિ પણ પહેલાં મરણ પામેલી છોકરીના છોકરાઓને પણ તેની માનો હિસ્સો મળે. કુટુંબિક હકો માટે છૂટાછેડાનો જે કાયદો હિન્દુસ્થાનની સરકારે બંધાયો છે, તે પણ તેમને લાગુ પડે છે. પતિની કુરતા, નપુંસકપણું, અવગણના, ધર્માંતર, પુનર્જન, વ્યભિચાર એ પૈકીના કોઈ પણ કારણ માટે તેની સ્ત્રીને છૂટાછેડાનો લાભ મળી શકે છે. પારસી લોકોને પણ કોઈ કોઈ અંશે ઈંડીયન સક્સેશન એક્ટ લાગુ પાડવામાં આવ્યો છે.

+

+

+

રજીસ્ટર લગ્નમાં સ્ત્રીઓના હક

ધાર્મિક વિધિ પ્રમાણે લગ્ન ન કરતાં રજીસ્ટર પદ્ધતિએ લગ્ન કરવાની રીત, કેટલાંક વરવધૂ અમલમાં મૂકે છે, એ વાત

ધણા માણસોની હવે તો જાણમાં હશેજ. હિંદુ ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે ગોત્ર અથવા જ્ઞાતિનું બંધન હોય છે, અને એ બંધન દૂર કરવા માટે આવાં રજીસ્ટર લગ્ન કરવામાં આવે છે. એ કાયદો “સ્પેશીયલ મેરેજ એક્ટ” ના નામે ઓળખાય છે. અત્યાર સુધી એવું બનતું હતું કે નોંધાવીને અથવા રજીસ્ટર પદ્ધતિથી લગ્ન કરવાં હોય તો પરણનાર જોડાએ એવું જાહેર કરવું પડતું હતું કે અમે હિંદુ ધર્મ પાળતાં નથી. પરંતુ આ કાયદામાં હવે એવો સુધારો કરવામાં આવ્યો છે કે પોતાનો ધર્મ (હિંદુ, મુસલમાન, જૈન, ત્રિગેરે) કાયમ રાખી આ કાયદાનો લાભ જ્યારે મરજીમાં આવે ત્યારે લઇ શકાય છે. હવે આ સ્પેશીયલ મેરેજ એક્ટના આધારે જે લગ્નો નોંધાય છે તે લગ્નોના શા શા હકો કાયદાએ કબૂલ રાખ્યા છે તે આપણે તપાસીએ.

હકોમાં મોટો ફરક

આમાં લગ્ન કાયદેસર ગણવામાં મુખ્ય ચાર બાબતો સામેલ કરવામાં આવી છે. વરની પહેલી સ્ત્રી અથવા વહુનો આગત્રો પતિ જો જીવતો હોય તો આ લગ્ન થઇ શકતાં નથી. સ્ત્રીની ઉંમર ૧૪ અને પુરૂષની ઉંમર ૧૮ કરતાં ઓછી હોવી જોઈએ નહિ. બન્ને જણાં લગ્નવિધિને સમ્મતિ આપવાને અસમર્થ એટલે એકવીસ વરસ કરતાં ઓછી ઉંમરનાં હોય તો તેમના કાયદેસર વાલીઓની એ લગ્ન માટે સમ્મતિ હોવી જોઈએ. વળી આ લગ્ન સંબંધને આડે આવે એવું નજીકનું સગપણ હોવું જોઈએ નહિ. આ કાયદા પ્રમાણે લગ્ન નોંધાવવાથી કુટુંબિક અને આર્થિક હકોમાં મોટો ફરક પડે છે. આ વાત હજી ધણા લોકોની જાણમાં આવી નથી. નહિ તો હિંદુ ધર્મ-શાસ્ત્રમાં સુધારો કરવાની ન્યાયી માંગણી, જેપર્વાઈ, રિવિયુસ્ત

હિંદુ સમાજ આગળ ન કરતાં, હવે પછી દરેક યુવક યુવતિએ પોતાનાં લગ્નો સ્પેશીયલ મેરેજ એક્ટ પ્રમાણે કરવાં એવી હિલચાત આપણા સુધારકોએ અત્યાર પહેલાં ક્યારનીયે ઉપાડી લીધી હોત.

આજ પદ્ધતિએ લગ્ન કરો !

કાયદા પ્રમાણે થયેલાં લગ્નો, છૂટાછેડાનાં બતાવેલાં કારણોથી રદ પણ થઈ શકે છે. બન્નેમાંથી એક પણ વ્યભિચારી, કુર, પશુવૃત્તિવાળો, કુત્સિત અને રોગી હોય, અથવા એકે બીજાનો ત્યાગ કર્યો હોય તો તેને છૂટાછેડા મળી શકે છે. પરંતુ આ કાયદા પ્રમાણે લગ્ન થયા પછી પતિપત્નીની દ્વિયાતિમાં એક બીજાએ પોતાનાં લગ્ન રદ ન કર્યાં હોય તો તેમનાથી પુનર્લગ્ન થઈ શકતાં નથી; અને જો તે કરે છે તો તેમને કાયદા પ્રમાણે સજા થાય છે. એટલે છૂટાછેડાની સવડ તથા અનેક સ્ત્રીઓ કરવાનો અટકાવ એવા બે મહત્વના કુટુંબિક હક એવી સ્ત્રીઓને મળે છે. આર્થિક હક માટે જોઈએ તો જણાશે કે પતિપત્નીની મિલકતનો વારસો ઈંડિયન સક્સેશન પ્રમાણે ઉતરે છે, એવું આ કાયદામાં ઠેરવવામાં આવ્યું છે. આગલા પ્રકરણમાં ઈંડિયન સક્સેશન એક્ટમાં સ્ત્રીઓના હકની જે યોજના બતાવવામાં આવી છે, તે યોજના પ્રમાણે સ્ત્રીને પતિના મરણ બાદ મિલકત મળે છે. એટલે બન્ને રીતે તપાસતાં રજીસ્ટર લગ્ન પદ્ધતિથી સ્ત્રીઓને મોટામાં મોટો ફાયદો થાય છે એમાં શંકા નથી. આજે આ લગ્ન પદ્ધતિનો લાભ કેવળ આપદ ધર્મ અથવા કોઈ અડચણને લીધે નહીંટકે લોકો લે છે. પરંતુ જો તેમાં રહેલી મહત્વની બાબતોનો વિચાર કરીએ તો હવે પછી દરેક યુવક યુવતિએ પોતાનાં લગ્નો રજીસ્ટર પદ્ધતિએ કરવાં જોઈએ એવું કહેવામાં જરા પણ સંકોચ કે બાધ આવે તેમ નથી.

બીજાં રાજ્યોમાં હક

હિંદુ સમાજ જૂદા જૂદા પ્રાંતોમાં તથા રાજ્યોમાં વહેંચાતો ગયો છે. એટલે એકજ હિંદુ સમાજને જૂદી જૂદી સ્થિતિને અંગે જૂદા જૂદા કાયદા લાગુ પડે છે. એનું મોટામાં મોટું ઉદાહરણ ગોવામાં હિંદુ સમાજને મળતા હકો ઉપરથી જોઈ શકાશે. પોર્ટુગીઝ લોકોએ ગોવા પ્રાંતમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું; છતાં તેમણે હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રમાં હાથ ન ધાલવાની પરાંગમુખ્યવૃત્તિ કાયમ રાખી નહિ. તેમણે હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રનું કુટુંબિક સ્વરૂપ તેમણે સર્વસાધારણ કાયદાના અમલ નીચે મૂક્યું. એથી હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતના મૂળમાં કેટલાક ફેરફાર થવા પામ્યા. અને એ કારણથી હિંદુ સ્ત્રીઓની કાયદેસર દુર્દશા ગોવામાં જોવામાં આવતી નથી એવું વિવેચક વ્યક્તિઓનું કહેવું છે. હવે ગોવાના હિંદુ સમાજમાં સ્ત્રીઓના શા શા હકો છે તે જોઈએ.

ગોવામાં હિંદુ સ્ત્રીઓના હકો

લગ્ન, એ પુરૂષ તથા સ્ત્રીએ કાયદેસર સંતતિ ઉત્પન્ન કરવા માટે એક બીજાએ કરેલો કરાર છે, એવી વ્યાખ્યા ગોવાના કાયદાએ કરી છે. એટલે દરેક લગ્ન સરકારમાં નોંધાવવાં પડે છે. અને એ નોંધાવતી વખતે વર કન્યા અજ્ઞાન હોય તો તેના પાલકોને સમ્મતિ આપવી પડે છે. વળી કરાર જે કારણસર રદ કરવામાં આવે છે, તે કારણોથી લગ્ન પણ રદ થઈ શકે છે. જે લગ્ન ન નોંધાવ્યાં હોય તો તે કાયદેસર ગણાતાં નથી. પતિ-પત્નીની ફરજો એક બીજા સાથે પ્રમાણિકપણે દામ્પત્ય ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું, એકઠાં રહેવું તથા દરેક કામમાં એક બીજાને મદદ કરવી, એવી ફરવેલી છે. અને દામ્પત્યધર્મનું મંડાણ સ્વ-તંત્રતા તથા સમાનતાનાં તત્ત્વો પર કરવામાં આવ્યું છે. પહેલી સ્ત્રી જીવતી હોય અને બીજી સ્ત્રી કરવામાં આવે તો તે ત્યાં

કાયદેસર ગણાતું નથી. જો પહેલી સ્ત્રીને પુરુષ સંતતિ થઇ ન હોય, પહેલી સ્ત્રી યોગ્ય કારણો બતાવીને જૂદી રહેતી હોય અને તેને પુરુષ સંતતિ ન હોય, અથવા પહેલા લગ્ન છૂટાછેડાથી રદ થયાં હોય, તો નપુરુષથી બીજું લગ્ન થઇ શકે છે. ગોવામાં પતિપત્ની બન્નેને છૂટાછેડા કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવી છે, અને છૂટાછેડાનાં કારણો પણ કાયદામાં દર્શાવવામાં આવ્યાં છે.

ગોવામાં આર્થિક હકો માટે એવો નિયમ છે કે લગ્ન થયા પછી પતિપત્નીની મિલકત જેની તેની માલિકીની રહે છે. તોપણ પતિને પોતાની મિલકત, પત્નીની લેખિત સમ્મતિ સિવાય, બીજા કોઇને પણ લખી અપાતી નથી. મિલકત સંબંધી થનારા દરેક દસ્તાવેજ પર પત્નીની સહી હોવી જ જોઇએ, એવું ત્યાંના કાયદાએ ઠેરવ્યું છે. પિતાની મિલકતમાંથી પુત્રીને, પુત્રના જેટલો જ હિસ્સો મળે છે. આવી રીતે ગોવાના કાયદાએ સ્ત્રીઓના હકો ઠેરવેલા છે.

વડોદરા રાજ્યમાં સ્ત્રીઓના હક

જે જે પ્રાંતોની સરકાર સામાજિક સુધારા માટે ઉદાસીન વૃત્તિ રાખતી નથી, તે તે પ્રાંતોમાં અને તેમાં વિશેષ કરીને દેશી રાજ્યોના તાબાના પ્રાંતોમાં કાયદાની ભાંગફોડ વહેલી થાય છે. વડોદરા રાજ્યમાં છૂટાછેડાનો કાયદો સન ૧૯૩૧માં અમલમાં આવ્યો છે. અને જે નાતોમાં છૂટાછેડા કરવાનો રિવાજ નથી, એવી નાતોને પણ તે લાગુ પાડવામાં આવ્યો છે. જો પતિપત્ની નાની વયનાં, અજ્ઞાન હોય તો તેના પાલક પણ તેમના વતી છૂટાછેડા મેળવી શકે છે. એનાં કારણો આ પ્રમાણે દર્શાવવામાં આવ્યાં છે: પતિ સાત વરસ સુધી ગુમ થયો હોય, સાધુ અથવા સન્યાસી થયો હોય, પર ધર્મમાં ગયો હોય, નિર્દય હોય, યોગ્ય

કારણ વિના ત્રણ વરસથી વધારે વખત તેણે પોતાની પત્નીનો ત્યાગ કર્યો હોય, ગાંડો હોય, વ્યભિચારી હોય, નપુંસ હોય અથવા સૃષ્ટિક્રમ વિરુદ્ધ ગુન્હો કરતો હોય તો તેની પત્નીને અને લગ્ન વખતે પત્નીને બીજાથી ગર્ભ રહ્યો હોય તો પતિને છુટાછેડા કરવાનો હક છે. કેટલાંક લગ્નો બેકાયદેસર ઠેરવવામાં આવ્યાં છે, અને આવી વખતે છુટાછેડા આપવાને બદલે થયેલ લગ્ન જ નિરર્થક ગણવામાં આવે છે. જો પતિ-પત્નીમાંથી કોઈ લગ્નના ગાળામાંજ અસાધ્ય અને ખરાબ રોગથી પીડાતાં હોય બહેરાં મૂંગાં કે આંધળાં હોય અથવા ગાંડા કે પતિત થયેલ હોય તેમજ કાયદાએ અસમ્મત ગણેલા સગેત્ર અથવા બિન્વર્ણમાં લગ્ન થયાં હોય, કે લગ્નમાં કપટ કે જખરદસ્તી વપરા હોય તો લગ્ન રદ થઈ શકે છે. વંડાદરા રાજ્યમાં આવી રીતે સ્ત્રીઓના કુટુંબિક હકો સ્વીકારવામાં આવ્યા છે. તેમના આર્થિક હકો માટે સરકારે નીમેલી સમિતિનું નિવેદન હમણાં સરકાર રજૂ થયું છે, તેમાં નીચે પ્રમાણે સૂચનાઓ કરવામાં આવી છે. છોકરીને વડિલોપાર્જિત મિલકતમાંથી છોકરાનો ચોખ્ખો હિસ્સો મળવો જોઈએ અને એ હિસ્સામાંથી જ તેને લગ્ન ખર્ચ કરવો જોઈએ. પત્નીને પતિના સહભાગ દાર જેવી ગણી તેને પતિના કુટુંબની મિલકત સમાન હક મળવો જોઈએ. અને પતિની હયાતિમાં જ તે અન્ન વસ્ત્રનો બોજો પતિની મિલકત પર નાંખવો જોઈએ. પતિ મરણ બાદ તેની વિધવાને એક છોકરા જેટલો હક—હિસ્સો આપવો જોઈએ અને તેને પોતાનો હિસ્સો જૂદો પાડવાનો આકાર સોંપવો જોઈએ. મિલકત ઉપરની વિધવાની માલિકી જ હજાર રૂપિયાની કિંમત સુધીની સંપૂર્ણ હોવી જોઈએ. કાયદાએ ઠેરવેલા વિશિષ્ટ વારસાએ પણ આ ઉત્તરાધિકાર

કબુલ કરવો અને બીજા ઉત્તરાધિકારી હોય તોપણ વિધવાને સંપૂર્ણ માલિકી હોવી જોઈએ.

મહીસુર રાજ્યમાં હીલચાલ

મહીસુર રાજ્યે પણ આવી એક સરકારી સમિતિ નીમી હતી. તેનું નિવેદન ત્યાંની કાયદા કાઉન્સિલમાં કબુલ થઈ, તેણે તૈયાર કરેલાં બીલનું પહેલું વાંચન પણ મંજૂર થઈ ગયું છે. એ બીલમાં નીચે પ્રમાણે સૂચનાઓ કરવામાં આવી છે: વિધવા મા, કુંવારી છોકરી તથા બહેનને વારસ તરીકે ગણવાં અને વિધવાને તથા માને ફે ભાગ તથા કુંવારી બહેન તથા છોકરાને ૧/૪ ભાગ આપવો. લગ્ન થયા પછી પત્નીના બરણુ-પોષણનો બોજો પતિની મિલકત પર નાંખવો અને તે પછી તેનો ભાગ જૂદો પાડી લેવાનો અધિકાર વિધવાને આપવો એવું પણ તેમાં સૂચવવામાં આવ્યું છે. વળી વિધવાના હાથમાં આવેલી મિલકત પર તેની સંપૂર્ણ માલિકી ગણવી એવું પણ તેમાં સૂચવેલું છે.

બીજાં રાષ્ટ્રોમાં સ્ત્રીઓના હકો

દુનિયાનાં જુદાં જુદાં રાષ્ટ્રોએ અત્યાર સુધીમાં સ્ત્રીઓને શા શા હકો આપ્યા છે તે હવે જોઈએ. સમાજ સુધારાની એકેએક દિશામાં અમેરિકાએ ઘણી ઝડપે પગલાં ભર્યાં છે. વ્યક્તિ માત્રના હકોનું સંરક્ષણ કરવું અને ન્યાયનું તાબવું રંગભેદથી જરા પણ ઉંચું નીચું થવા દેવું નહિ, એવી કાયદાની સૌથી ચઢીઆતી સ્થિતિ હાલ અમેરિકા ભોગવે છે, એવું તેણે આખી દુનિયાને જાહેર સંદેશ તરીકે જણાવ્યું છે. મિલકત તથા છુટાછેડા માટે ત્યાં સ્ત્રી અને પુરુષને એક સરખા હક છે. એને આધારે જ યુરોપમાં સ્ત્રીઓને કુટુંબિક તથા આ-

ર્થિક સ્વતંત્રતા આપવામાં આવી છે. ફ્રાન્સ, જર્મની, ઇટાલી વિગેરે દેશોમાં સ્ત્રીઓની આર્થિક સ્વતંત્રતા, લગભગ, પુરૂષો જેટલીજ લાવી મૂકવામાં આવી છે. પરંતુ કુટુંબિક હકો તો બન્નેના એક સરખાજ છે.

મુસલમાની ધર્મને લીધે અત્યાર સુધી પાછળ પડી રહેલા તુર્કસ્થાનમાં સ્ત્રીઓની આર્થિક અને કુટુંબિક સ્વતંત્રતાનો પાયો બીજા સુધારાઓની પહેલાં નાંખાયો છે. રશિયામાં આર્થિક સ્વતંત્રતાની લગભગ પુરૂષોના હાથમાંથી પણ લઇ લેવામાં આવી છે. તેથી ત્યાં સ્ત્રી તથા પુરૂષ એક સરખા આર્થિક પરાધીનતા ભોગવે છે. સોવીએટ રશિયાએ લગ્ન સંસ્થાનું મંડાણ જેવું સાદું રાખ્યું છે, તેવું સાદું મંડાણ અત્યાર સુધીમાં કોઇ પણ રાષ્ટ્રે પોતાના કાયદામાં રાખ્યું હોય એમ જણાતું નથી; અને આવું સાદાપણું જ્યારે છૂટાછેડાના કાયદામાં જોઇએ છીએ ત્યારે વ્યક્તિ રાષ્ટ્ર માટે છે, એ નવીન રશિયાનું ગિરદ વાક્ય, સમાજરચનાની દરેક બાબતમાં કરી પણ ભૂલભાલ વગર લાગુ પાડવામાં આવેલું જણાઇ આવે છે.

જાપાન

એશિયા ખંડમાં નજર નાંખીએ તો ઉંઘમાંથી પહેત વહેલું કોઇ જગ્યું હોય તો તે જાપાન છે. જાપાનની સ્ત્રીઓ, હિંદુ સ્ત્રીઓના જેવીજ પરાધીનતા ભોગવતી હતી. પરંતુ એ પરાધીનતા જાગૃતિના પ્રબળ પ્રવાહમાં તણાઇ ગઈ છે. અને આજ જાપાને મોટે ભાગે યુરોપીયન રાષ્ટ્રોના સ્ત્રીઓના કુટુંબિક અને આર્થિક હકોનું અનુકરણ કરવા માંડ્યું છે.

પહેલાં એક વખત ગુતામની પંક્તિમાં બેઠેલી ગૃહિણી, આજે જાપાનની જાગતી જ્યોત થઇ છે. એટલુંજ નહિ પણ તેણે પોતાની કાર્યદક્ષતાથી મોટા મોટા રાજદ્વારી પુરૂષોને પણ ઝાંખા પાડ્યા છે. આજસુ હિંદુસ્તાનને ઓશીકે માથું મૂકીને અરીણના

નીશામાં ધોરતા પહેલાં ચીનમાં પણ હવે જાગૃતિના પૂર આવ્યા છે. એ જાગૃતિના પહેલા લક્ષણ તરીકે તેણે સ્ત્રીઓના હકમાં મોટા મોટા સુધારા વધારા દાખલ કર્યા છે. સ્ત્રીને મિલકત માનનારા અને તે પ્રમાણે તેની સાથે વર્તન ચલાવનારા ચીનાઓ હવે સમજ્યા છે કે આપણા દલાડા ભરાઈ ચૂક્યા છે. કારણ કે ત્યાં કુટુંબિક અને આર્થિક હક, પુરૂષના જોડલાજ સ્ત્રીઓને આપવામાં આવ્યા છે.

છેવટ

દુનિયાની એકંદર સમાજક્રાંતિ તરફ જોઈએ અને સ્ત્રીઓના હકમાં થયેલા સુધારા વધારા તરફ નજર નાંખીએ તો આપણને એમ કહેવુંજ પડશે કે હિંદુસ્થાન સિવાય બીજે બધે કેકાણે સમાજક્રાંતિ થવા પામી છે, અને સ્ત્રીઓના હકને બનતું રક્ષણ આપવામાં આવ્યું છે. જ્યારે આવું બધું આપણે જોઈએ છીએ ત્યારે હિંદુ સ્ત્રીઓની કુટુંબિક પરાધીનતાનો અને તેની આર્થિક દીનતાનો આખી દુનિયામાં તો શું પણ હિંદુસ્થાનના બીજા ધર્મમાં પણ જોતા મળે એમ નથી એમ આપણને દિલ-ગીરી સાથે કહેવુંજ પડશે. બીજી દુનિયાની સાથે હિંદુ સમાજ પણ ક્રાંતિના પ્રવાહમાં પડ્યો છે. સમાજ રચનાના જુના ચીલાને પૂરી દર્શનવા ગીત્રા માટે તે હિંમતથી કમર કસે તો ઉદયને ઝાઝી વાર લાગે તેમ નથી. પરિસ્થિતિ બદલાઈ, આચાર વિચાર બદલાયા, એટલે ચાલુ સમયને બંધ બેસતો યોગ્ય ફેરફાર સમાજ રચનાનાં તત્વોમાં દાખલ કરીએ તોજ આપણે હિંદુ સમાજ જીવતો રહી શકે તેમ છે. આ સારી અને સીધી વાત રાજકીય અથવા સામાજિક સુધારણા પ્રમાણે સ્ત્રીઓના કાયદેસર હકને પણ લાગુ પડે તેમ નથી ?

રચનાત્મક સૂચનાઓ

પ્રાચીનકાળમાં વરની પરીક્ષા બહુ ચોકસાઈથી થતી હતી એમ જણાય છે. વરમાં કયા કયા ગુણો હોવા જોઈએ તેનો ખુલાસો આગળ કરવામાં આવ્યો છે. અને તે ઉપરથી એમ ચોકખું જણાય છે કે બાળલગ્નના જમાનામાં પણ કન્યાના સુખ માટે આપણા શાસ્ત્રકારોએ યોગ્ય કાળજી રાખી હતી. પરંતુ આજે એવો કોઈ પણ જાતનો પ્રતિબંધ કાયદાએ રાખ્યો નથી. પસંદ કરવામાં આવેલા વરમાં એકાદ દોષ તો શું, પણ અનેક દોષ એકી વખતે હોય તે છતાં તેની સાથે કન્યાનાં એક વાર લગ્ન થયાં એટલે તે કાયદેસર ગણાય છે. એટલું જ નહિ, પણ એવાં લગ્ન રદ કરવાનો કોઈ માર્ગ પણ હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રે રાખ્યો નથી. છોકરીના સુખની કાળજી તેના આપને હોય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ પૈસાને લોભે મડાની સાથે મીઠળ બાંધનારા કઠણ કાળજીના બાપ પણ આપણા જોવામાં સેંકડો આવે છે; તો પછી છોકરીનો બાપ મરી ગયા બાદ છોકરીના કાકા, મામા, ભાઈ, પછી તે સગા, સાવકા, પિત્રાર્થ કે મરીઆઈ હોય, અને તેમના પર તેનાં લગ્ન કરવાની જવાબદારી હોય તો તેઓ કન્યાના ભાવિ સુખની યોગ્ય કાળજી રાખશે એની શી ખાત્રી? વળી બીજી

મુશ્કેલી એ છે કે છોકરીને જન્મ આપનાર તેની માને, છોકરીના લગ્ન સંબંધી મત આપવાનો હક ધણો ઓછો અપાયો છે; એટલે તેનો દરજ્જો છેવટનો ગણવામાં આવ્યો છે. ત્રીજી મુશ્કેલી એ છે કે છોકરીના પાલકે પ્રમાણિકપણે તેને માટે સારું ઘર શોધ્યું હોય, પરંતુ એ ઘર છોકરીને પસંદ પડશે કે કેમ એની ખાત્રી કાઢથી શી રીતે આપી શકાય? વળી છોકરીના મરજી ન હોય તે છતાં તેનો પાત્રક પોતાની મરજી પ્રમાણે તેને પરણાવી દે; પછી છોકરીનો સંસાર સુખી નિવડશે એવું પણ કાઢથી કેમ કહેવાય? સમય બદલાયાથી અને પરિસ્થિતિમાં ફેરફાર થવાથી વૈવાહિક સુખમાં નવી નવી અપેક્ષાઓ ઉભી થાય છે અને તેની સાથે નવી નિરાશાઓ જન્મ પામતી જાય છે. જ્યારે લગ્ન સંબંધમાં વાસનાતત્વ ગૌણ બનતું જાય, અને પ્રજ્ઞેત્પત્તિનો હેતુ પણ નષ્ટ થતો જાય ત્યારે અંગત સુખ અને સ્વતંત્રતાની કલ્પના પણ વિકાસ પામતી જાય છે.

સ્વપસંદગી કેમ નહિ ?

કેવળ કેળવણીની કસોટીથી વરકન્યાના ગુણદોષની પરીક્ષા થઈ શકતી નથી અને સાંસ્કારિક યોગ્યતાની અપેક્ષા એક બીજાના મનમાં ઉત્પન્ન થયેલી હોય છે. આવી સ્થિતિમાં જે ઇચ્છાનુસાર પતિ ન મળે તો સ્ત્રીનું લગ્ન જીવન બીજાને બહારથી સુખી ભલે દેખાતું હોય પણ તેના દુઃખી જીવનની કલ્પના તેના સિવાય બીજા કાંઈને ન થઈ શકે તેમ હોય ! પરંતુ આવા પરસ્પર વિરોધી સ્વભાવના કન્નેડાં જોડવા માટે આપણે લગ્ન સંસ્કાર યોગ્યચક્ષે નથી. ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષ સુદ્ધાં જે દમ્પતીને આપી શકે છે, તે લગ્ન પ્રથાનું ઉદાત્ત સ્વરૂપ કાયમ ટકાવી રાખવા માટે વરકન્યાને એક બીજાની પસંદગી કરવાનો હક હોવોજ જોઈએ. હમણાંના નવયુવકોએ આવો હક પોતાનાં માબાપ પાસેથી છીનવી

લીધો છે; તો કન્યાઓને આવો હક કેમ ન હોવો જોઈએ ? પતિને પત્ની પસંદ પડતી નથી તો તે ખીજું લગ્ન કરે છે. પરંતુ આવી છૂટ તેની પત્નીને મળતી નથી. એટલા માટે જ વરની પસંદગી વખતે કન્યાની સમ્મતિની જરૂર છે. ખીજા સંઘર્ષ ધર્મોમાં કન્યાને વરની પસંદગીની બાબતમાં સમ્મતિ આપવાનો અધિકાર છે. શિક્ષણ અને સંસ્કૃતિમાં પછાત એવા મુસલમાનોમાં વરકન્યા લાયક હિંમરનાં થયા પછી પોતપોતાનાં લગ્ન માટે મંજૂરી આપી શકે છે. પરંતુ અજ્ઞાન છોકરા છોકરીઓનાં લગ્ન તેના બાપ અથવા દાદા સિવાય કોઈએ કર્યાં હોય તો હિંમર લાયક થયા પછી અને પતિપત્ની તરીકે સમાગમ થતાં પહેલાં, વરકન્યા પોતાનાં લગ્ન રદ કરી શકે છે.

લગ્ન રદ કરવાનો હક

હમણાં આપણે ત્યાં 'શારદા એક્ટ' પસાર થયો છે. એટલે બાળલગ્નો આપોઆપ અંધ થઈ ગયાં છે. કન્યાની હિંમર કાયદાની નજરે સગીર હોય તે છતાં તેના અંતરમાં તે વખતે પસંદ નાપસંદના હિમળાકા અને યૌવનની આશા અભિલાષા થોડા ઘણા પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થયેલી હોય છે. તેથી લગ્નમાં તેની સમ્મતિ હોય તો ઘણાં કંજડાં થતાં અટકે. છતાં કાયદેસર સમ્મતિ આપવા માટે કન્યાની હિંમર ઓછામાં ઓછી ૧૬ વરસની ગણાવી જોઈએ. એટલે આ બાબતમાં એવી સૂચના થઈ શકે કે -

લગ્ન માટે વરકન્યાની સમ્મતિ જરૂરી હોવી જોઈએ. અને એવી સમ્મતિ આપવા માટે વરકન્યાને ૧૬ વર્ષ પછી લાયક ગણવાં જોઈએ. ૧૬ કરતાં ઓછી હિંમરનાં વરકન્યાની બાબતમાં તેમના પાલકોને સમ્મતિ આપવાને લાયક સમજવા.

તથા ૧૬ વરસની અંદર થયેલાં લગ્ન પતિ પત્ની તરીકે સમાગમ થતાં પહેલાં રદ કરવાનો હક તેમને ખાસ મળવો જોઈએ.

લગ્નનો નિરંકુશ અધિકાર

હિંદુ ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે ૧૬ વર્ષની અંદરનાં સ્ત્રી પુરુષો અજ્ઞાન ગણાય છે. એવાં અજ્ઞાન વરકન્યાનાં લગ્ન પાલકો કરે અને તેમાં કંઈ વાંધો કે હરકત જેવું ન હોય તો તે લગ્ન કાયમ રહેજ. પરંતુ એ લગ્નમાં કોઈ પણ જાતનો વાંધો કે હરકત હોય તો ઉમરલાયક થતાં જ લગ્ન રદ કરવાનો હક કન્યાને મળવો જોઈએ એવી મહત્વની સૂચના કરવાની જરૂર છે. કેવળ આ હક પતિપત્ની તરીકે સમાગમ થતાં પહેલાં અમલમાં આવે તોજ તેને કાયમનો સમજવો એવી પુષ્ટિ આપવાની ખાસ જરૂર છે. કન્યાના બાપને કન્યાનાં લગ્ન માટે જે નિરંકુશ સત્તા કાયદાએ આપી છે, તેથી પૈસાના બોમ્બ પુત્રીના લગ્ન અયોગ્ય સ્થળે કરનાર બાપ પર કાયદાનો કોઈ પણ જાતનો અંકુશ રહેતો નથી. છતાં સાધારણ રીતે એમ કહી શકાય કે બાપને આપવામાં આવેલા અધિકારનો તે અવળો ઉપયોગ કરે ત્યારે વાત્સલ્ય પ્રેમ તેના બોમ્બની આડે આવે ખરો તે કેટલીકવાર વાત્સલ્ય આગળ બોમ્બને હાર ખાવી પડે તો તેમાં કંઈ નવાઈ જેવું પણ નથી. કન્યાના બાપને તેના લગ્ન માટે જે નિરંકુશ અધિકાર મળ્યો છે, તે અધિકાર, તેની ગેરહાજરીમાં કન્યાના પાલકને મળે છે. વળી કન્યાદાન કરવાના હકની જૂદી જૂદી રીતો કાયદાએ દર્શાવી છે. બાપના અભાવે કન્યાદાન કરવાનો હક કન્યાના દાદાને અને તે ન હોય તો બાપના કુટુંબના કોઈ માણસને અને તે ન હોય તો છેવટે તેની માને મળે છે. લગ્ન માટે આવી અધિકાર પરંપરા

આપણા ધર્મશાસ્ત્રે ઘાલી દીધી છે અને તે અત્યાર સુધી ચાલુ છે.

બિચારી કન્યા !

આ અધિકાર પરંપરા ઉપરથી એમ ચોક્કસ જણાશે કે જન્મ આપનાર માને, છોકરીનાં લગ્ન માટે તદ્દન નહિ જેવો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે. આનું પરિણામ એવું આવે છે કે કન્યાનો કાકો અથવા તેના બીજા પુરુષ સંબંધીઓ કન્યાને ગમે તે ઠેકાણે પરણાવી દે છે. પારકાને શી પડી છે કે તે છોકરીનાં સુખ દુઃખની કાળજી રાખે ? અને કાયદો એવું કહે છે કે એક વાર લગ્ન થયાં એટલે તે અતુટ અને અભેદ સમજવાં. પરંતુ આનું પરિણામ સ્ત્રીઓને કયાં સુધી સોસવું પડે છે, એના દાખલા આપણા સમાજમાં એટલા બધા બને છે કે તેને માટે વધારે કહેવાની જરૂર રહેતી નથી. કન્યાના કાકાએ, કન્યાની માને ન પૂછતાં ખાસી રીતે કોઈ નાદાન છોકરાને અથવા સાઠ વરસના ડોસાને પોતાની ભત્રિણી પરણાવી દીધાના દાખલા સૌ કોઈના જીવામાં ને જાણવામાં હશે. આવી સ્થિતિમાં કન્યાથી કે તેની માથી તેની વિરુદ્ધ કોઈ પણ જાતનાં પગલાં લઈ શકાતાં નથી.

હૃદયહારી અન્યાય

વળી લગ્ન નક્કી થયા પછી હિંદુ ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે લગ્નની વિધિ એટલી બધી વહેલી આટોપી બેવામાં આવે છે કે એ માટે કદાચ કોર્ટની મદદ લેવી હોય તો તે પણ અશક્ય બને છે. વળી સ્ત્રીઓની અત્યારની પરાધીન સ્થિતિને લીધે કોર્ટ કચેરીનો માર્ગ મોકળો છતાં નકામો છે. કન્યાનાં લગ્ન કરવાને જેમને અધિકાર નથી એવાં સગાંવહાલાંઓએ તેના લગ્ન કરી નાંખ્યાં હોય

તો પણ તે રહ થઈ શકતાં નથી. કારણ કે શાસ્ત્રે આપેલો કન્યા-
દાન અધિકારનો ક્રમ આસ્વાદ્ય નહિ પરંતુ કેવળ ઐચ્છિક છે.
પ્રુદ કોર્ટના હુકમનું અપમાન કરી થયેલાં એવાં લગ્નોને પાછ-
ળથી કોર્ટ જ વળ્લવે એવાં કેરવે છે. પરંતુ એથી કેવું ભયંકર
પરિણામ આવે છે, તેની કલ્પના અમે કરીએ તે કરતાં વાંચકો
કરી લે તો બહુ છે. આખી જીંદગીનાં સુખદુઃખ જે લગ્ન પર
આધાર રાખે છે, તે લગ્નમાં જ કન્યાની સમ્મતિ લેવાય નહિ એ
કેવું અન્યાયભરેલું છે, એનો ખ્યાલ તો ગમે તેવી સાધારણ
બુદ્ધિના માણસને પણ આવી શકે તેમ છે. એટલે લગ્નમાં કન્યાની
સમ્મતિ લેવાની માંગણી કેટલી જરૂરની અને બાજબી છે તે સૌ
કોઈને સમજશે.

બેહુદા વિચાર

લગ્નમાં કન્યાની સમ્મતિ હોવી જોઈએ, એટલું કહીને
એસી રહેવાથી કંઈ ચાલે તેમ નથી. પરંતુ કન્યાની સમ્મતિ
લગ્ન પ્રસંગે લીધી ન હોય અને તેનાં લગ્ન કરી નાંખવામાં
આવ્યાં હોય તો એ લગ્ન કયાં સુધી કબૂલ રાખવાં એનો
વિચાર પણ કરવો જોઈએ. ખરી રીતે જોવા જઈએ તો જે
લગ્ન માટે તેની સમ્મતિ ન હોય તે લગ્ન તોડી નાંખવાનો તેને
હક હોવો જ જોઈએ. લગ્નના સંસ્કારની ગમે તેવા જોરથી થાળી
પીટવામાં આવે તો પણ લગ્નપ્રથાના મૂળમાં મુખ્ય કરીને પરણેલી
જીંદગી સુખરૂપ નીવડે એજ લૌકિક વિચાર હોય છે. ઐહિક
જીવન નહિ પણ મોક્ષની આશા રાખીને લગ્નનો પાયો રચવો,
એવા એક વખતના જીવન જમાનાના વિચાર, આજની પરિસ્થિતિ
જોતાં તો ખરેખર બેહુદા લાગશે. ધરાયલો માણસ ભૂખ્યા માણ-
સને મિતાહારી થવાની શિખામણ આપે તે જેટલી હાસ્યાસ્પદ
લાગે, તેટલી જ હાસ્યાસ્પદ વાત લગ્નની સાથે મોક્ષનો સંબંધ

જોડવાથી લાગશે !

લગ્ન: લૌકિક સંબંધ

લગ્નનો હેતુ, તેનું કાર્ય અને તે પછીની અપેક્ષા એ બધું લૌકિક છે. એટલુંજ નહિ પણ ઔદિક વૈવાહિક જીવન સુખી નિવડે એ સિવાય બીજો ઉદ્દેશ, લગ્ન પ્રથાના મૂળમાં છેજ નહિ. પતિવ્રતા ધર્મનો તથા મોક્ષનો જે વધારે પડતો ખ્યાલ આપણા ધર્માભિમાનીઓએ અજ્ઞાન સ્ત્રીવર્ગમાં ઘાલી દીધો છે તેથી તથા વરસમાં બારસે વાર આવતાં વ્રત, નિયમ અને અપવાસોથી તેમનાં જીવન એટલા બધા ઘેરાઈ ગયાં છે કે આજે સ્ત્રીજીવનનું સઘળું ક્ષેત્ર એ અને એવાજ ખટાટોપથી ભરપૂર થયેલું જણાય છે. વળી તેનામાં દેખાતું બહીકણપણું, ઝોશીઆળાપણું, ખેાટી સહનશીલતા તથા પતિ અને પત્ની તરીકે રહેલી અધોગતિ પણ એનુંજ પરિણામ છે. તેથી મોક્ષની કલ્પનાને ચક્રાવે કાઢીએ પણ ચડવું નહિ. લગ્ન એ લૌકિક સંબંધ છે અને બીજા લૌકિક સંબંધ પ્રમાણે એ સંબંધમાં જોડાનારાં સ્ત્રી પુરૂષની સ્પષ્ટ સમ્મતિ ન હોય તો એ લગ્ન સંબંધ તેમને બંધનાકારક હોયો ન બેઠોએ, એમ કહ્યા સિવાય હવે ચાલે તેમ છેજ નહિ. છોકરી લાયક ઉંમરની હોય અને તેની સમ્મતિ હવામાં આવે તો તેનું માટે કંઈ કહેવા જેવું નથી. પરંતુ વિદ્વંસો બાળલગ્ન કરવા માટે એવા દેવાઈ ગયેલા હોય છે કે તેઓ પોતાની હોંશ પૂરી કર્યા સિવાય કદાપિ રહેવાના નથી. વળી “શારદા એકટે” લગ્ન વખતની છોકરીની ઉંમર અને તેની લલ્લ, સજાગપણાને સમાવી લે એવી નક્કી કરી નથી. એટલે નાનપણમાં છોકરીનાં લગ્ન તેનાં માઆપ તથા પાલકો કરતાજ રહેશે. લાયક ઉંમર વિનાનાં અજ્ઞાન છોકરા છોકરીઓની વતી, બીજા લૌકિક વ્યવહારમાં સમ્મતિ આપવાના તેના વડીલ અથવા પાલકને હક

હોય છે. પરંતુ એ હકનો તેઓ ગેરઉપયોગ કરે અથવા તેમનું કૃત્ય તેના હિતમાં ન હોય અને તે હિંમર લાયક નહિ એવા સગીરને કબૂલ ન હોય તો તે હિંમર લાયક થતાં રદ કરી શકે, અથવા હિંમર લાયક થતાં તે સંમતિ આપે તોજ તે લગ્ન તેને બંધનકારક ગણાય, એવી બાંહેધરી છોકરીનાં લગ્ન માટે મળવી જોઈએ.

અપવાદની જરૂર

સગીર હિંમરમાં થયેલાં લગ્ન, છોકરી હિંમર લાયક થતાં રદ કરી શકે, એ નિયમમાં એક અપવાદ મૂકવાની જરૂર છે. પતિ પત્ની તરીકે સમાગમ થતાં પડેલાં તેણે એ હકની અમલ બજાવણી કરવી જોઈએ. અને પતિ પત્નીનો સમાગમ એક વાર થાય તો તેનો એ હક નષ્ટ થવો જોઈએ. જો એમ ન થાય તો તેણે પાલકના કૃત્યને પોતાની કૃતિથી સંમતિ આપી છે એમ મનાય; અને એમ અને તો તેણે પોતાની જાતને કોઈ નવી ઉપાધિમાં નાંખી એમ કહેવાય. સમાગમ થયા પછી તે લગ્ન રદ કરે તો તેની સાથે ફરી લગ્ન કરવાને કોણ તૈયાર થશે ? જ્યારે બાળ વિધવાનાં પુનર્લગ્નજ થવાં મુશ્કેલ પડે છે ત્યારે આવી બ્રષ્ટ ગણાય તેવી કન્યાનાં લગ્ન ફરી શી રીતે થાય ?

સંમતિનો હક

થયેલાં લગ્ન પોતાને પસંદ છે કે નહિ તે જાહેર કરવા જોટલી કન્યાને સ્વતંત્રતા મળવી જોઈએ. એટલે હિંમર લાયક થતાં પડેલાં તેને પતિને ઘેર ન રહેવાની છૂટ હોવી જોઈએ. આજે તો લગ્ન થતાંજ તેનો પતિ માલિક થઈ બેસે છે અને તેની હિંમર ગમે તેવી નાની હોય તે છતાં તેને પોતાને ઘેર લાવે છે અને પોતાના હુકમમાં રાખે છે. વળી કાયદો પણ આ વાતને

પુષ્ટિ આપે છે. પરંતુ આ નિયમમાં ફેરફાર થાય નહિ તો છોકરીને આપવામાં આવેલો સમ્મતિનો હક નિષ્ફળ ગણાશે. તેથી તેને એવી સવડ કરી આપવાની જરૂર છે.

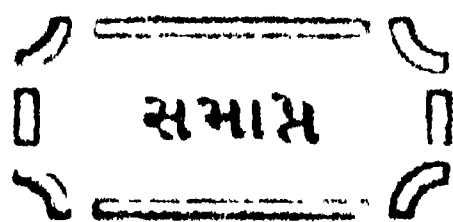
સમ્મતિ માટેની સૂચનાઓ

એકંદર રીતે સમ્મતિ માટે આવી સૂચનાઓ કરી શકાય:—

લગ્ન માટે કન્યાની સમ્મતિ હોવી જોઈએ. લગ્ન કરતી વખતે તે અજ્ઞાન હોય તો તેના વતી તેના પાલકને સમ્મતિ આપવાનો હક ન હોય.

કન્યાની સમ્મતિ વિના થયેલાં લગ્ન અથવા તેની સગીર ઉંમરમાં થયેલાં લગ્ન, પતિપત્ની તરીકેનો સમાગમ થતાં પહેલાં તેની ઇચ્છા પ્રમાણે રદ કરવાનો અધિકાર તેને હોય.

લગ્નમાં કપટ, દગલબાજી અથવા જોરજૂલમ થયો હોય તો કન્યાને તે લગ્ન રદ કરવાનો હક મળવો જોઈએ. કપટની આંદર વરતી જાત, ઉંમર, તથા આવક માટે કરવામાં આવેલું જુઠાણું, જેના પર વિશ્વાસ મૂકીને લગ્ન સંબંધ કરવામાં આવ્યો હોય, તે બાબતનો સમાવેશ થવો જોઈએ. જોરજૂલમ અને દગલબાજીમાં કન્યાના માખાપની, અથવા તેના પાલકની કે ખુદ કન્યાની સમ્મતિ મેળવવા માટે ગેરવાજબી દબાણ કરવું, લાંચ રૂશવત આપવી અથવા તે આપવાની કબૂલાત કરવી, એ બધાંનો સમાવેશ થવો જોઈએ.

ખજ્યું!

આ તો કાંઈ સમજ પડતી નથી.

સરલા હાથમાં સોયો અને રમાલ લઈને બેઠી હતી. ભરતાં ભરતાં અમુક એક આંટો કેવી રીતે લેવો તેની એને સમજ પડી નહિ.

એટલે માથે હાથ દઈને બેઠી. બોલી—“ખજ્યું! આ તો કાંઈ સમજ પડતી નથી.”

એટલામાં

એની સખી સુશીલા આવી. તેણે એને કહ્યું—
“બહેન એમ નિરાશ શું થાય છે? સુરતના સ્ત્રી સાહિત્ય મંદિરમાં તેર આના મોકલી એક ભરત-ગુંથણની ચોપડી મંગાવી લે. પછી તને કદિ કોઈ વાલની મુશ્કેલી પડશે નહિ. ત્યાં તો આવી સ્ત્રીઓને ઉપચારની ઘણી ઘણી ચોપડીઓ મળે છે.”

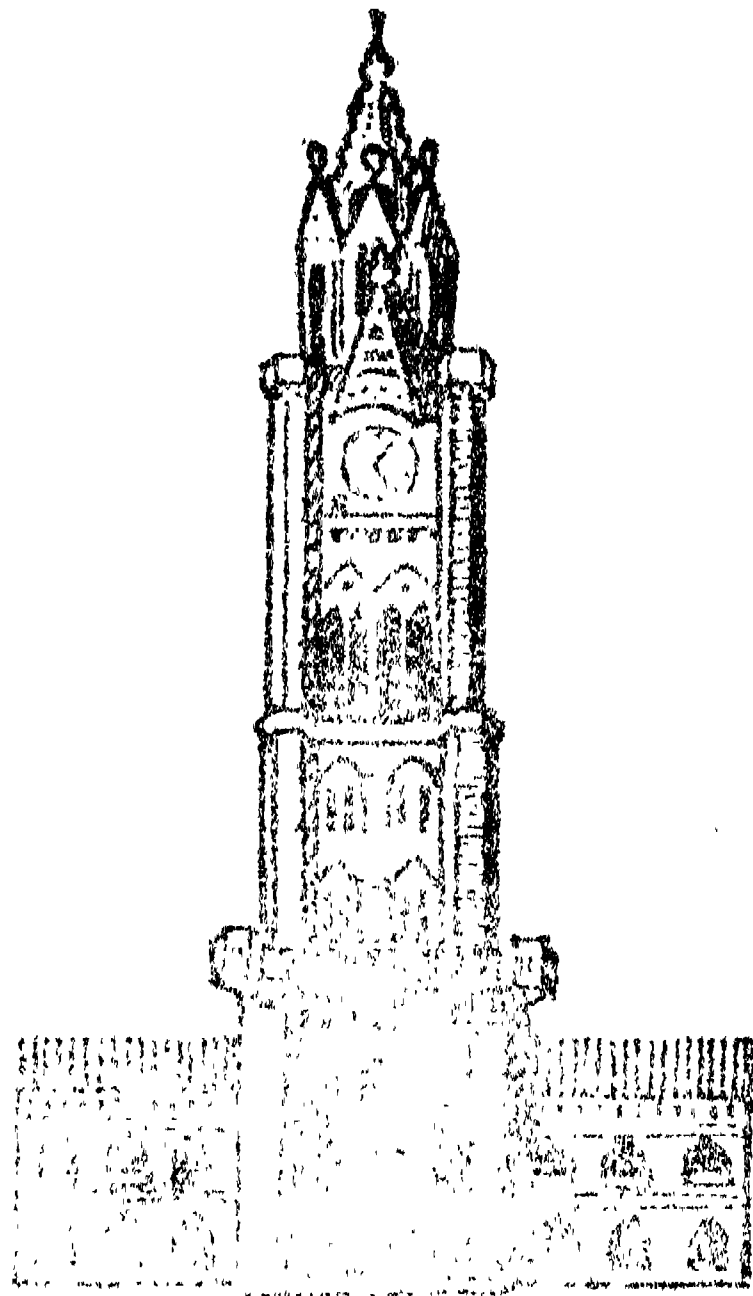
સ્ત્રી સાહિત્ય મંદિર, કેળાપીઠ સુરત.

રાજબાઇ ટાવર

પારસી
સતીઓ

કિંમત

૯-૬-૦

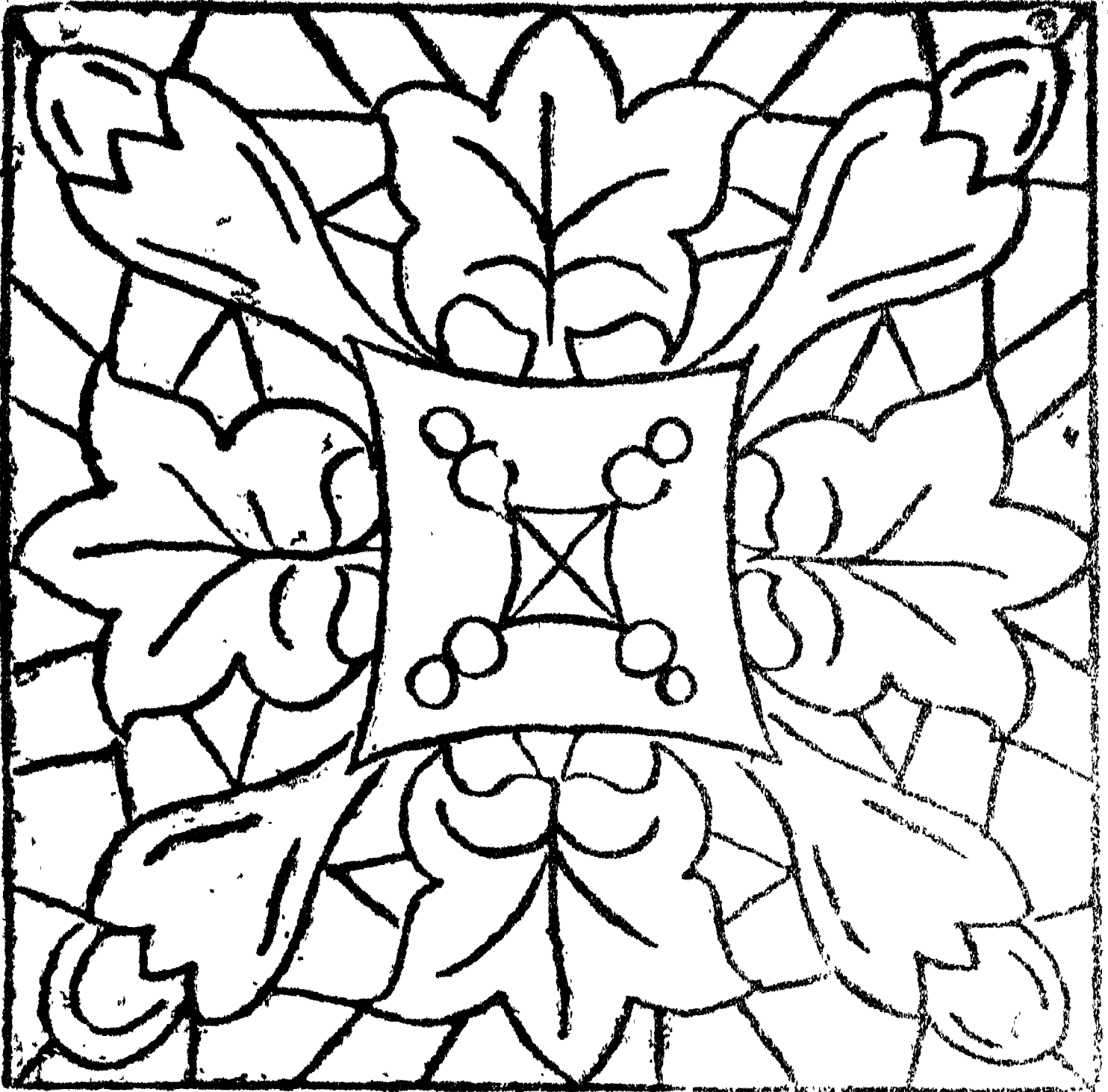

જેની અટારીઓથી મંગલવાનીને ભે પારસી યુવતીઓએ
આવધાત કરેલો. શા માટે ?

શીલની રસમને કાળે.

તેની વાત જાણવા સ્ત્રી સહિત્ય મંદિરને આઠ
આનાની ટીકીટ ખીડો. ઠે. કેળાપીઠ સુરત

ભરત ગુંથણ

આ વિષયના પુસ્તકને વખાણના શબ્દોની શી જરૂર છે ? માત્ર હશ આનાની કિંમતમાં આવું પુસ્તક બીજું કોઈ મળે તેમ નથી. એનાથી તમે આપોઆપ ઉપરની બેઠ કળા શીખી જશો. બાર આનાની ટીકીટ બીકી મંગાવો.

સ્રીશક્તિ કાર્યાલય, કેળાંપીઠ, સુરત.

શ્રી-ઉપયોગી પુસ્તકો

શ્રીશક્તિ ગ્રંથમાળા

૧ કમનસીબ સવિતા (વંધ્યા):

૦-૪-૦

સવિતા જીવાન ગુજરાતજીની આબેહૂબ મૂર્તિ છે. તેના દેવાની વેદના ચીતરતી આ ચોપડી એકેએક વાંચકે વખાણી છે

૨ કાકી:

૦-૩-૦

શરદ બાણીની કલમે લખાયેલી આ વાર્તા શ્રીઓ માટે સરસ આદર્શ રજુ કરે છે.

૩ કાયદામાં શ્રીનું સ્થાન (દરેક શ્રી વાંચે):

૦-૩-૦

હિન્દુ શ્રીનું કાયદામાં કેવું સ્થાન છે, તેના હકો શા છે તે શા હોવા જોઈએ, પારસી, મુસ્લીમ શ્રીઓને કેવા હક છે વગેરે માહિતીથી ભરપૂર આ ચોપડી ગુજરાતીમાં એકજ છે. દરેક બાપે દીકરીને, ભાઈએ બહેનને, ને વરે વહુને વંચાવવી જ જોઈએ.

૪ અર્ધાંગના:

૦-૪-૦

શ્રીઓ અણીને વખતે પુરૂષને કેવી રીતે મદદમાર બની શકે છે તેના આદર્શ રજુ કરતી વાર્તા.

૫ ગૃહવ્યવસ્થાની વાર્તા (બેટરી):

૦-૬-૦

પ્રરબટલાની આંટીધુટી પર અજવાળું પાડનારી આ વાર્તાઓ ગુજરાતી સાહિત્યમાં નવી જ ભાત પાડે છે.

૧ ખાંચણાં:

૦-૫-૦

કાટીલી ગુજરાતણના દેવામાંથી ટપકેલી જીવનની રમુજ, દયામણી, તેમજ આનંદી બાળુનાં ચિત્રો દોરતી આ લોકગીતોની ચોપડી મેરેમર રાખવા લાયક છે

૭ બલિદાન:

૦-૫-૦

આવતી પ્રજાને દુરવીર બનાવવા માટે બહેનોમાં આ પરાક્રમની ખબર કવિતાઓનો ખુબજ પ્રચાર થવો જરૂરી છે. સર અવસરે તેમજ આજ કીરતે સગર્ભાવસ્થામાં બેઠે આપવા જેવી રૂપાળી ચોપડી.

૮ બવાટવી:

૦-૪-૦

હિંદુ સંસારમાં સ્ત્રીઓનાં જીવનની દયામણી બાળુ બતાવતી આ સાચી આત્મકથાઓ વાંચતાં આંખ ભીની થશે.

૯ મા:

૦-૪-૦

વર, વહુ, મા, બાપના પરસ્પર સંબંધ પ્રેમાળ અને વહાલ-સોયા કેવી રીતે બને તેની છણાવટ આ વાતોમાં કરેલી છે.

૧૦ જયાના પત્રો-કસોટીમય લગ્ન:

૦-૬-૦

વરવહુનું જીવન સુખી કેમ બને તે સમજાવતા અને વરે વહુ સાથે ને વહુએ વર સાથે કેવી રીતે વર્તવું તેના પર અજવાળું પાડનારા આ કાગળો બહુજ રસીલા છે.

૧૧ પતિની પસંદગી:

૦-૪-૦

વરવહુ પોતે એકમેકને પસંદ કરે એવા વિચારો ધરાવનારા-સ્ત્રીઓ આ વાર્તાઓનું જીમખું ખાસ વાંચવા ને વંચાવવા લાયક છે.

૧૨ લીલીની આત્મકથા:

૦-૩-૦

એક દુઃખીયારી બહેનની આ આત્મકથા સાવકા સહીયા-રાંના દુઃખો પર અજબ જેવો નવીન પ્રકાશ પાડે છે. જમતમાં શું આવું થ બને છે ? - એમ આશ્ચર્ય કરો

૧૩ ફેલો:

૦-૪-૦

નંગાળાનાં ગામડાંઓમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ કેવી ખરાબ છે તેનો ચિતાર રજુ કરતી આ વાર્તા ધણી જ રસિક તથા બોધક છે.

૧૪ પારસી વાનીઓ: (જાકાદારી)

૦-૬-૦

લગભગ સો ઉપરાંત ભાતભાતની લસત્રસત્રી, લહેજતદાર માંસમદ્દી વગરની વાનીઓ બનાવવાની સહેલી, જટ સમજાય એવી રીતો આમાં આપેલી છે.

૧૫ વધવા:

૦-૫-૦

હિંદુ સંસારની એ દુઃખદ બાબુની જુદી જુદી નજરે જણાવટ કરતી આ ચાર વાર્તાઓમાં ધણો નવીન પ્રકાશ પાડેલો છે.

૧૬ કેને પરણું?

૧-૪-૦

અભણ ગૌરી ગામડાની છે. ભણેલી મનુલેખા શહેરની છે. ગામડાની ગૌરી, મનુલેખા માટે જે ભોગ આપે છે તે ભોગ મનુલેખાના પોતાના ભોગ જેટલોજ મહાન છે? આર્યરમણના હૃદયની ઉત્તમતાનું આ ચિત્ર જેટલું લબ્ધ છે તેટલુંજ રસિક છે.

૧૭ સુવડતા ને સુંદરતા:

૦-૮-૦

વાળનું જતન, દાંતનું જતન, ચહેરાનું જતન, કપડાં અને શેરણી પહેરવાની કળા, તંદુરસ્તી ખીલવીને સુંદર બનવાની કરામતની આ ચોપડીનો જેટલો ગુજરાતી ભાષામાં નથી જ.

૧૮ હાસ્ય કુવારો:

૦-૮-૦

શ્રી 'પ્રસાદ'ની રમુજ સામાજિક વાર્તાનો આ સંગ્રહ દરેક જ્ઞાની બહેનોને અત્યંત રસિક લાગશે અને નિર્દોષ આનંદ આપશે.

૧૯ ભૂતના ભડકા:

૧-૮-૦

શ્રી ધનસુખલાલ મહેતાની લખેલી આ સુંદર સામાજિક વાર્તાનો સંગ્રહ સર્વત્ર વખણાયો છે. પૃષ્ઠ બમ્મો. ચિત્રો પણ પુષ્કળ આપેલા છે.

૨૦ વિષયક :

૧-૮-૦

બંધિતમાણીની આ ત્રીજી સર્વમાન્ય નવલકથા હિન્દુ સંસારી કાયદાઓની છણાવટ બધી જ સરસ રીતે કરે છે. બંગાળામાં ઘેરઘેર વંચાય છે.

૨૧ હાસ્ય કલાપ :

કિં. ૧-૮-૦

સામાન્ય કાટિનાં માણસો, સ્ત્રીઓ તથા બાળકોને પણ ખડખડ હસાવે તેવી, છતાં તદ્દન નિર્દોષ અને નિર્ભય વાર્તાઓનો આ સંગ્રહ ગુજરાતના હાસ્ય સાહિત્યમાં સારું સ્થાન પામ્યો છે.

૨૨ દેવી ચૌધરાણી :

કિં. ૧-૮-૦

પ્રકૃષ્ઠ નામની સાદી સીધી બાળા દેવી રીતે વીરગના બને છે તેનો અત્યંત રસિક અને પ્રેરક હેવાલ મૂળ બંધીમ બાણુઓ લખેલો છે.

૨૩ વીર રોઝા : (કાળું ગુલાબ)

કિં. ૧-૦-૦

ફાન્સના નવલસત્રાટ એલેક્ઝાંડર દુમાએ લખેલી એક જોલર બાળાના પ્રેમ અને શ્રાવણની અબજ જેવી પ્રતિહાસ કથા.

૨૪ હાસ્ય ગરબા :

કિં. ૧-૮-૦

હાસ્યરસના પ્રસિદ્ધ લેખક શ્રી હરિપ્રસાદ બાસની આ વાર્તા આપણા સંસારની જૂરી બાણુ પર ચાબખા મારતાં મારતાં ખુબજ કહલોલ કરાવે છે.

૨૫ “જરા રહા મૂકજો” (હાથ આસામ) કિં. ૧-૦-૦

રહવારે તે બપોરે મોજથી પીવાતા રહાના પ્યાલાઓના બીત-રમાં રહાના બગીચાઓના મનુરોની કેવી કહણુ હાથ વસી છે, તેનું એક મનુરે લખેલું સાચું વાર્તા રૂપ બ્યાન, જે વાંચીને સેંકડો માણુ-સોએ રહા ત્યજી છે

૨૧ શાકરજની : (નવી આકૃતિ)

કિં. ૧-૧૨-૦

મરખા પુસ્તકોની મહારાણી.

૨૭ જીવનપલ્લેટો:

૦-૪-૦

આમાં ત્રણ જુદી જુદી જીવોનું જીવન જુદી જુદી રીતે બદલાઈ જાય છે, તેનું વર્ણન આલેખતી રસિક ને બોધક વાર્તાઓ આપેલી છે.

૨૮ સુખી ધર:

૦-૩-૦

આપણા ધરને સ્વર્ગ સમાન સુખી ડેવી રીતે બનાવવું તેના પદાર્થપાઠ રૂપ ચિત્ર આલેખતી બોધકથા.

૨૯ ભરત ગુંથણ:

કિં. ૦-૧૦-૦

તાની બાલિકાઓ પણ સહેલાઈથી સમજીને શીખી શકે તેવી શૈલીમાં એક અનુભવી પારસી બહેને બપેલું પુસ્તક. જાત-જાતની તરેહ તેમજ આકૃતિ સાથે.

૩૦ ચાલોસીનું ચક્ર:

કિં. ૦-૫-૦

ગુજરાતના એક અનુભવી હાસ્યરસના લેખકે આ પુસ્તિકામાં જીવોને રસ પડે અને સહેલાઈથી સમજાય એવી રીતે અંસારની મનમતભરી વાતો લખી છે.

૩૧ રઝિયા બેગમ:

૦-૩-૦

દિલ્હીના ચક્રવર્તી સિંહાસન પર બેસી રાજ્ય ચલાવનારી પહેલપહેલી સામ્રાજીનું જીવનચરિત્ર. લઘુ માટે ઉત્તમ છે.

૩૨ ગૂંઈવિવેક અને બીજી વાતો:

૦-૬-૦

આમાંની મુખ્ય વાર્તામાં વિલાયતી અને દેશી સભ્યતા, ધરની રીતજાતની તુલના કરેલી છે. બીજી વાર્તાઓ પણ ખૂબ રસિક અને બોધક છે.

૩૩ સખીના પત્રો બધવા સંસારનાં દરોઃ ૦-૮-૦

લગ્નની નિષ્ફળતાથી કંટાળી બહને આપવાત કરજા તરપર બયેલી એક યુવાતને તેની બહેનપણી પત્રો દ્વારા ખરો માર્ગ સૂઝાડે છે. દરેક માખાપે આ પુસ્તક પોતાની પુત્રાને પરણાવતાં પહેલાં આપ્યું થરે છે.

૩૪ સ્વપ્ન શાસ્ત્ર: ૦-૬-૦

આ નાનકડી પુસ્તકમાં પ્રાકૃતિક રહસ્ય વિશે, તેની રચના, તથા બુદ્ધ બુદ્ધ બાળો વિશે સંચયન અને વિગતવાર સમજૂતી આપી છે.

૩૫ સ્ત્રીકૃત્ય: ૦-૩-૦

આ નાની સરખી નવલકામાં બોદધવનો સાચો ચિતાર આપેલો છે. એક આદર્શવાદી પુત્રાન ચાલતી મેલી બની છવનનું બોલકાન આપનાર વારાંગનાની કથા એકઠો મેકરે પુરી કરવી ગમે તેવી છે.

૩૬ માતૃપ્રેમ અને બીજી વાર્તા: કિ. ૦-૪-૦

આ સંમદની મુખ્ય વાર્તામાં એક માતા પોતાની સંતાનને ખાતર થું થું મદન કરી શકે છે તેનું આદર્શ દર્શાવત આપ્યું છે. બીજી વાર્તામાં પણ હિંમત સ્ત્રી પાત્રના આલેખન છે.

૩૭ પારસી લગ્નગીતો અને ગરબા: ૦-૬-૦

થું પારસી લોકોમાં બી લગ્ન વખતે ગીતો ગવાય છે. તમે નવાઈ પામશો. છતાં આ લેખકો જેણે એટલે ખાત્રી થશે. કેટલાક ગીતો તો ખૂબ રમુજ ને આનંદજનક છે.

૩૮ હામ્પત્ય છવન: કિ. ૨-૮ ૦

સંતતિનિયમન, કસુવાપદ, પતિપ્રેમ બળવવાની કથા, સરીર નિરોગી ને સુડોગ રાખવાની કથા તથા ચાલકને લગતી દરેક ક્ષરિયાદો મટાકવાની વિદ્યા-એ ખર્ચે આ પુસ્તકમાં આપ્યું છે.

૩૯ વાહુમી પતિ:

૦-૩-૦

એક સંસ્કારી અને સુચારક ધુવાન પોતાની સુંદર અને સુચીલ પત્ની તરફ વહેમાય છે. એ 'વહેમ'ને કારણે તે પત્નીનો ભાગ લે છે. ને પછી ગાડો મને છે. એ પાગલની આપવીતીને કશું અને હૃદયપરી હેવાલ ગ્રહીતવના નવોજ કામડો ઉઠેલો છે.

૪૦ આરોગ્ય અને સુખ:

કિં. ૦-૬-૦

આ પુસ્તકમાં દરેક આ પોતાના કુટુંબની તેમજ પોતાની સુખાકારી કેવી રીતે જાળવી શકે તેને લગતું જરૂરી જ્ઞાન, દરેક ખાલ ચીજોના ગુણદોષ વગેરે આપેલું છે. દરેક ગૃહિણીએ આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જ જોઈએ.

૪૧ સામાજિક વાતો:

કિં. ૦-૫-૦

સામાજિક ગુણ જુના કાયદા ઉઠેલવી તાદશ વાતો એકી એક પૂરી કરવી જ પડે તેવી રસિક છે.

૪૨ રસુલ વાતો: (અસાક્તાની)

૦-૪-૦

આ વાતોમાંની મજાક આપણા ક્રમેશના હવનનાં દરયો-મથી ઉપજાવી છે તે જુનું રસાને તેવી છે.

૪૩ ભલી ભાલી:

કિં. માત્ર ૦-૧-૦

એક સંસ્કારી આ પોતાના દિવરના અપકાર ઉપર ઉપકાર કરી તેને કેવી રીતે નમાવે છે, તેનું સુંદર દ્રષ્ટાંત આમાં છે. વૈધવ્ય પામેલી આજ અવળા પોતાની નીતિમયાંદા સાચવીને પ્રમાણપૂર્વક પોતાનું સુખરાજ કેવી રીતે કરી શકે તેનો પણ બોધપાઠ છે. કિંમત પણ અન્ય હોવાથી જ્ઞાણી કરનારા માટે બહુ જ સવડભરેલી છે.

૪૪ પતિ પ્રજ્ઞ છે:

૦-૧-૦

આ ચોપડી પણ જ્ઞાણી માટે જુનું ભરતી કિંમતે મહેલો

૭. મિત્રાની વાર્તા પતિવ્રતાની મધુ ન સમીક્ર સપ પાડે છે. એક સંસ્કારી પત્ની પોતાના કારકિયા ને રખડેલા પાંતને વચ્ચે કરે છે.

૪૫ માંદગી અને માવજત:

૦-૪-૦

દરેક જીને આ વિષયનું તો જ્ઞાન હોયુ ન જોયુંએ. માંદગી સારવાર સંબંધી ખુબ હિપ્તોએ મુજબનાએથી આ પુસ્તક બનેલું છે.

૪૬ વાતનું વલેસર:

કિં. ૦-૧-૦

ખાળાએ રહેલાઓની બચવા કાકે એવું હાસ્યસિંક નાદન.

૪૭ શરેણાંને શોખ:

કિં. ૦-૧-૦

વિમળા નામની એક બેળી છતાં શ્રીકૃષ્ણશોખીન ખાળાએ પોતાના શરેણાં-શોખને સીધે પોતનો પતિ જોશમાં જાય એવા સંજોગે કેવી રીતે ઉભા થઈ તેના તાદસ વિતાર આપતી આ વાર્તા સચોટ-અસરકારક છે.

૪૮ પારસી સતીઓ:

કિં. ૦-૬-૦

રાજ્યભાષા ટાવર પારસી એ પારસી બહેનોએ પોતાનું સીમાન સાચવવા ખાતર સુસ્થ મારી કરેલા આપખાત વિશેના વરણ.

૪૯ એકાદશી:

કિં. ૦-૧-૦

શ્રી સરોજિની મહેતા (એમ. એ.) ની લખેલી અગિયાર સુંદર સામાજિક વાર્તા. અધીક નવા સિદ્ધાંતો રખૂ કરે છે.

૫૦ રાજકુદેવી

કિં. ૦-૧૨-૦

હજાર વર્ષ હિપર યુદ્ધ અચેલી મહાન વિજ્ઞાતિની આ જીવનકથા અર્વાચીન કૌલીમાં યુગ્મરાજના એક ઉત્સર્ગી સિદ્ધહસ લેખકે અધીક રસિક લખેલી છે.

૫૧ શિવાજીની આ - મહારાષ્ટ્ર વાન શિવાજીની જન્મ ખાખી ઉછેરનાર વીર માતાનું રસિક અને પ્રેરણાદાયક જીવન-

ચરિત્ર. ૬૨૬ બહેને એક વાર અવશ્ય વાંચવું જ નોંધ્યું.

(તેર આનાની ટિકિટ બીકવી)

કિં. ૦-૧૦-૦

૫૨ સાસુની શિખામણ—વહેમી માન્યતાઓને લીધે બીઓનાં જીવનની કેટલી હાનિ થાય છે તેની બોધકથા. કિં. ૦-૧-૦

૫૩ કાચકાનું અજ્ઞાન—એ અજ્ઞાનને લીધે બહેનો પોતાની ટુંકી દોલત કેવી રીતે ખુચે છે તેની બોધકથા. બ્યાજ ઉપ-જીવવાની જરૂરી માહિતી સાથે. કિં. ૦-૧-૦

૫૪ નામ વગરની નવલકથા—કપરા સંજોગોમાં મૂકાયેલી એક પારસી બહેનના અનુભવોની રસિક વાર્તા. ડીટકટિવ રસથી ભરપૂર. કિં. ૧-૮-૦

૫૫ નારીભિષક—બીઓના રોગોની ચિકિત્સા તથા ઉપ-ચાર વિશેનું પ્રમાણબદ્ધ પુસ્તક કિં. ૦-૪-૦

૫૬ માસિક વર્મ—‘અટકાવ’ વિશેની ઉપયોગી માહિ-તીયા ભરેલો નિબંધ. કિં. ૦-૨-૦

૫૭ નવા સાથિયા—દિવાળીના દિવસોમાં પોતાનું આંગણું દીપાવવા માટેના સુંદર, અનેક નમુના આમાં આપ્યા છે. કિં. ૦-૨-૦

૫૮-૫૯ વીર તારા—(બે ભાગમાં) તોડાની વીરાંગનાનું પ્રેરણાત્મક ચરિત્ર. પૃષ્ઠ ૪૦૦ અનેક કામળ. કુલ કિં. ૨-૪-૦

૬૦ ગોરમાનાં ગીતો—ગોરામાં ગવાતાં ગીતોનો સંગ્રહ કિં. ૦-૧-૦

૬૧ મેઢમ ઉમીદા—(નિહિસિસ્ટોના પંજામાં) આ એક રસિક રસિ-યન વાર્તા છે જેમાં મેઢમ ઉમીદા નામની એક બી બધુર્ણ હૈરત ભરેલાં તેમજ પુલિ-સરાતનનાં કામો કરે છે. ૦-૧૨-૦

- ૬૨ સામાજિક વાતો. ભાગ ૨.—જેખંડ શ્રી રમાકાન્ત દિવેદી
આમાં આપણા આધુનિક સમાજને સ્પર્શતી અને તેનાં બુદ્ધ
બુદ્ધ દષ્ટિકોણ રજુ કરતી રસિક નવલિકાઓ આપેલી છે. ૦-૩-
- ૬૩ ગુણીયલ ગૃહિણી—સારી ગૃહિણી કાણુ? પોતે બપોલ
સાદી પોશાક પહેરીને ઠેર ઠેર બાપણો કરતી ફરે તે? કે પો
આત્મભોગ આપીને પોતાનાં અને પોતાની આસપાસનાંઓને
સુખી કરવા પ્રયત્ન કરે તે? આ પ્રશ્ન સમાજનો સનાતન પ્રશ્ન
છે. તેને વિશે વિચારો જમાડતી આ નાનકડી નવલિકા અરેખા
વાંચવા અને વંચાવવા જેવી છે. ૦-૧-
- ૬૪ સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્ય—સ્વતંત્રતાના અંધ ખ્યાલોમાં અથડાતી એ
યુવતી આખરે ઠોકરો ખાસને કેવી રીતે પાછી સાચા માર્ગ
ઉપર આવે છે તેનું આ નવલિકામાં શ્રી રમાકાન્ત દિવેદીને
સરસ આલેખન કર્યું છે. કિં. ૦-૧-
- ૬૫ દક્ષિણી રાંધણકળા—મહારાષ્ટ્રમાં બનતી રસોઇની વાતીએ
કેવી રીતે બનાવવી તેનું આ પુસ્તક ગુજરાતમાં વસતી
એક ચતુર દક્ષિણી બહેને લખેલું છે. કિં. ૦-૩-
- ૬૬ સતી જસમા—પતિવ્રતની ખાતર પ્રાણ આપનારી અ
વીર નારીની જીવનકથા સરળ, સાદી ને રસજરતી બાનીમ
આલેખી છે. કિં. ૦-૬-
- ૬૭ સંસાર દર્શન—સંસારમાં કમલે ને પગલે અનેક મુંઝવતા પ્રશ્ન
આવી પડે છે. આ પ્રશ્નોને બુદ્ધી બુદ્ધી નજરે ટુંકી ટુંકી વા
તોમાં તીરખીને વણી લીધા છે. કિં. ૦-૬-

- ૬૮ ભૂમિમાતા—આનંદમઠ—વંદેમાતરમ રાષ્ટ્રોચ્ચીતના હિંદુસ્થાન રૂપ, નિર્ભેજ દેશભક્તિની અપૂર્વ પ્રેરણા આપતું રવ. સાક્ષર શ્રી બાંકીમચંદ્રનું લખેલું આ પુસ્તક એકએક હિંદી અને પુરૂષે વાંચવા જેવું છે. નવી આવૃત્તિ—કિં. ૧-૦-૦
- ૬૯ બાળવિધવા—બાળવિધવા એ ગુજરાતના હિન્દુ સમાજનું હયામણું પ્રાણી છે. એના પ્રત્યે દરેક સહૃદય માથુસ સહાનુભૂતિથી જુએ છે. અને ઘણાક સંસ્કારી યુવકો તેને હાથ ઝાલી સુખી કરવાની ધમશ ધરાવે છે. એવી બે બાલિકાઓએ પોતાનો માર્ગ કેવી રીતે કરી લીધો તેનો ચિતાર આમાં છે. કિં. ૦-૨-૦
- ૭૦ સાચાં સહોદર—ભાઈ બહેનનાં પ્રેમની અદ્ભુત કાખી કથાવતી આ નવલકથા વાંચતા હૃદયને હલમલાવી નાંખે છે. ૧-૮-૦
- ૭૧ થેપડા અથવા એક પર બીજી—સુંદર પાત્રલેખનવાળી સામાજિક વાર્તા. એક પર બીજી કરવારને અજ્ઞમ રીતે કેવી નશાવત મળે છે તેનું સુંદર દર્શન ગુણુ કરે છે. ૦-૩-૦

અઠવાડિક સ્ત્રી:શક્તિ

નાં ગ્રાહક થાઓ

વાર્ષિક લવાજમ રૂા. ૫-૦-૦

દર રવિવારે બહાર પડે છે.

સ્ત્રી:શક્તિ ગ્રાહીત્ર

કળાપીઠ, સુરત

શીશકિત મંથમાળા વિશે

પ્રશંસાના ઉદ્ગારો.

ભરત ગુંથણુ—વિશે લોકવાણીના તંત્રીજી લખે છે—

આ પુસ્તક ધેર ભરત ગુંથણુ કરતાં અને શાળામાં અભ્યાસ કરતાં બહેનોને સારું માર્ગદર્શક થઈ પડે એવું છે. ભરત ગુંથણુની પદ્ધતિ એમાં સમજાવવામાં આવી છે. તે એ પદ્ધતિને સામુદાયિક ત્રિત્રો પણ પુષ્કળ આપવામાં આવ્યાં છે...આ પ્રકારનું પુસ્તક નહીં ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે.

સુખી ઘર—વિશે પ્રસ્થાપના તંત્રીજી લખે છે—

ઓઝોને ગૃહિણી તરીકે સ્વમાન કેળવવાનો, મરકામને દીપાવવાનો, સંસ્કારી થવાનો બોધ મળે તેવું સાહિત્ય આ પુસ્તકમાં દુકામાં ને મુગમ ભાષામાં આપેલું છે.

મહી ભાભી—વિશે સાપ્તાહિક મુંબઈ સમાચારના તંત્રીજી લખે છે—

આ નાનકડી પેન્કલેટ ઓઝોને ઉદારતાનો બોધપાઠ આપવાનું કાર્ય બહુજ સુંદર રીતે કરી શકે તેમ છે...એની લ્હાણી થવી જોઈએ.

પતિ પ્રભુ છે—વિશે સા. મુંબઈ સમાચારના તંત્રીજી લખે છે—

આ ચોપડી પણ લ્હાણી કરવા જેવી છે. એક દાઢીયા ધણીની સ્ત્રી પોતાના પતિને ખાતર ખૂબ સંકટો સફળ કરે છે આખરે તે વશ થાય છે તે પોતાની કુટેવો છોડે છે. ને બેજી સુખી થાય છે.

શ્રીશક્તિ ગ્રંથમાળા વિશે પ્રશંસાના ઉદ્ગારો.

માંદગી અને માવજત—વિશે મુંબઈ સમાચાર લખે છે—

આપણે શ્રીઓની સ્વતંત્રતા ને સમાનતા વિશે ગમે તેવી વાતો કરીએ, છતાં શ્રીઓમાં જે નૈસર્ગિક કળા છે તેને પુરષો કદિ પહોંચી શકવાના નથી. તેમાંની એક કળા તે નર્સીંગ છે. દરેકદરેક શ્રીના હાથમાં આ પુસ્તક મુકાય તો તેથી તેને એ વિષયનું સારું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય એ નક્કી છે.

પ્રબળ હૃદય તંત્રીજી લખે છે—

જ્યાં શ્રીઓ માંદગી માવજતનું જ્ઞાન હોય તે હિંદુ સમાજમાં યુગ જરૂરનું એ એ જોતાં તેમની દૃષ્ટિએ લખાયેલું આ પુસ્તક કિંમતી માન્ય પડશે.

રઝોયા પોતમ—વિશે પુસ્તકાલયના તંત્રીજી લખે છે—

આ પુસ્તકમાં તેરમી સદીની આ સૂક્ષ્મતાનાનો સરસ પરિચય આપ્યો છે. લેખક શ્રી પંચાણુભ જેવી છે.

મુશુશિયેટ—વિશે લખે છે—

વાતોચ્ચ ખોસક છે. શ્રીઓ માટે પુસ્તક મજાનું ને આવકારવાનું છે. ગાંધીજી પુસ્તકાલયે જરૂર ખરીદે.

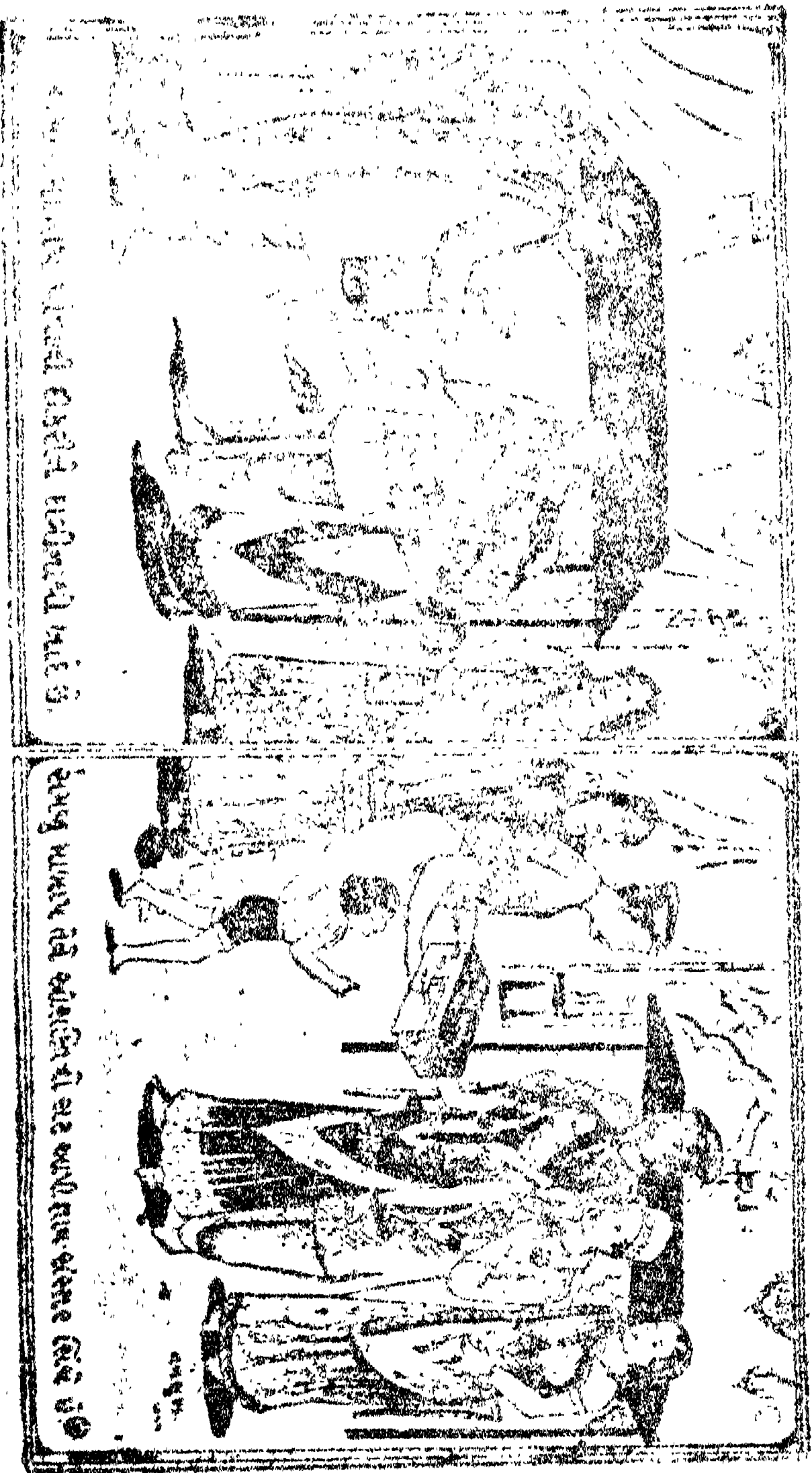
સર્પીના પંજો—વિશે લોહાણા કિલેન્જીના તંત્રીજી લખે છે—

આ હિપયોગી ગ્રંથમાળાને પુસ્તકનું રૂપ આપી શ્રી સા. મંદિરના સંચાલકોએ વર્તમાન જગતને પોતાની એક ઉચ્ચપત્તિ માન આપ્યું છે. આના પુસ્તકોનો વધુ પ્રચાર કરવાની સૂચના સાથે લેખક તથા પ્રકાશકને અભિનંદન.

દેશબંધુ પ્રેસ—સુરત.

ઓ સાહિત્ય મંદિર, સુરત.

શ્રી. ગદાની કિંમતનાં

૭૧ પુસ્તકોનો સંગ્રહ

શ્રી. ગદાની કિંમતનાં

શ્રી શક્તિ-ત્રય માળા

<p>૧ વંદના ૦-૪</p> <p>૨ કાકી " ૦-૩</p> <p>૩ કાયદામાં સ્ત્રીનું સ્થાન ૦-૩</p> <p>૪ અર્ધાંગના (વાર્તા) ૦-૪</p> <p>૫ ગૃહવ્યવસ્થાની વાતો ૦-૬</p> <p>૬ ખામણાં (લોકગીત) ૦-૫</p> <p>૭ બલિદાન (પ્રેરક વાતો) ૦-૫</p> <p>૮ ભવારવી ૦-૪</p> <p>૯ મા (વાર્તા) ૦-૪</p> <p>૧૦ જ્વાના પત્રો ૦-૬</p> <p>૧૧ પતિની પસંદગી ૦-૪</p> <p>૧૨ શ્રીસ્ત્રીની આત્મકથા ૦-૩</p> <p>૧૩ ફોર્થ ૦-૪</p> <p>૧૪ પારસી વાનીઓ ૦-૬</p> <p>૧૫ વિધવા (વાર્તા) ૦-૫</p> <p>૧૬ કોને પરણું ? (વાર્તા) ૧-૪</p> <p>૧૭ સુશક્તિ ને સુંદરતા ૦-૮</p> <p>૧૮ હાસ્ય કુવારો ૦-૮</p> <p>૧૯ ભૂતના ભડકા (વાર્તા) ૧-૮</p> <p>૨૦ વિપલુક્ષ " ૧-૮</p> <p>૨૧ હાસ્ય કલાપ (રમુજ) ૧-૮</p> <p>૨૨ દેવી ચાંદરાણી ૧-૮</p> <p>૨૩ વીર રોઝા ૧-૦</p> <p>૨૪ હાસ્ય ગરજાં (રમુજ) ૧-૮</p> <p>૨૫ "જરા ગ્રહ મૂકજો" ૧-૦</p>	<p>૨૬ રાસરજની ૧-૧૨</p> <p>૨૭ જીવનપદ્ધતિ (વાર્તા) ૦-૪</p> <p>૨૮ સુખી ઘર (બોધક) ૦-૩</p> <p>૨૯ ભરત ગુંથણ ૦-૧૦</p> <p>૩૦ ચોર્યાસીનું ચક્ર ૦-૫</p> <p>૩૧ રઝીયા બેગમ ૦-૩</p> <p>૩૨ શુદ્ધવિવેક ૦-૬</p> <p>૩૩ સખીના પત્રો ૦-૬</p> <p>૩૪ રત્નનું શાસ્ત્ર ૦-૩</p> <p>૩૫ સ્ત્રી હૃદય ૦-૩</p> <p>૩૬ માતૃપ્રેમ ૦-૪</p> <p>૩૭ પારસી લગ્ન ગીતો ૦-૬</p> <p>૩૮ હાસ્ય જીવન ૨-૮</p> <p>૩૯ વહેલી પતિ ૦-૨</p> <p>૪૦ આરોગ્ય અને સુખ ૦-૬</p> <p>૪૧ સામાજિક વાતો ૦-૫</p> <p>૪૨ રમુજ વાતો ૦-૪</p> <p>૪૩ બાલી બાલી ૦-૧</p> <p>૪૪ પતિ પ્રભુ છે ૦-૧</p> <p>૪૫ માંદગી-માવજત ૦-૪</p> <p>૪૬ વાતનું વહેસર ૦-૧</p> <p>૪૭ ઘરેણાંનો રોજ ૦-૧</p> <p>૪૮ પારસી સતીઓ ૦-૧</p> <p>૪૯ એકાદશી ૦-૧૧</p> <p>૫૦ રાજકહેવી ૦-૧૨</p>
--	---

બીજાં પણ એકવીસ પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે.

સંપૂર્ણ સૂચિપત્ર મારે લખેા:—શ્રી:શક્તિ, કાળાપીઠ, સુરત.

